

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAFKAS DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
ÇERKEZ DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÇERKES VE KARAÇAY-MALKAR DİL VE
EDEBİYATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER

(KABARDEY-BALKAR VE KARAÇAY-ÇERKES
CUMHURİYETLERİNDE YAPILMIŞ BİR KARŞILAŞTIRMALI
EDEBİYAT ARAŞTIRMASI)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Mavi

Düzce

Şubat, 2020

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAFKAS DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
ÇERKEZ DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÇERKES VE KARAÇAY-MALKAR DİL VE
EDEBİYATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER**

**(KABARDEY-BALKAR VE KARAÇAY-ÇERKES
CUMHURİYETLERİNDE YAPILMIŞ BİR KARŞILAŞTIRMALI
EDEBİYAT ARAŞTIRMASI)**

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Fehmi Altın

Düzce

Şubat, 2020

**Дюзджэ университет
Фен 1эдэбыят факультет
Кавказыбзэхэмрэ культурэхэмрэ якьутам
Адыгабзэмрэ адыгэ литературэмрэ**

**Адыгэхэмрэ Къэршей-Балкъэр Къушхьэхэмрэ Бзэмрэ
Литэратурымк1э Зэфыря1 Зэпхыныгыэхэр
(Къэбартай-Балкъэр Республикамрэ Къэршей-Чэркэс
Республикам шышыгыэ Юрыуатэ Тхыгыэ)**

Ахьмэт Мави

Упч1эжьэгьур: ДоцентэуАлтын Фехьми

Дюзджэ – 2020

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Anabilim
Dalında oy birliği / oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ / DOKTORA
TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan (.....)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye (.....)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... (.....)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... (.....)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... (.....)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20...

(.....)

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Çerkes ve Karaçay-Malkar halkları Kafkas Dağları'ndan doğan nehirlerin oluşturduğu vadilerde beraber yaşamaktadırlar. Çerkesler bir Kuzey Batı Kafkas dili olan Çerkesçeyi, Karaçay-Malkarlılar ise bir Kıpçak dili olan Karaçay-Malkarcayı konuşmaktadırlar. İki halk çok farklı diller konuşmalarına karşın, uzun yüzyıllar süren komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin bir sonucu olarak çok benzer sosyal yapılara sahiptirler.

Halklar arası kültürel etkileşimin birçok farklı boyutuyla gözlemlendiği Kafkasya, sosyal bilimlerin birçok dalı için olduğu gibi, karşılaştırmalı dilbilim ve karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için de olanaklar sunmaktadır. Bu çalışmadaki amaçlardan ilki bu alandaki boşluğu dolduracak araştırmalara katkı sağlamaktır.

Kafkasya, Kafkasoloji için olduğu gibi Türkoloji için de önemli bir çalışma alanıdır. Her iki disiplinde de birbirinden bağımsız olarak birçok çalışma yapılmasına karşın, iki disiplinin de kesişim bölgesi olan Kafkasya'da ancak çok disiplinli çalışmalar ile araştırılabilecek konular vardır. Bunlardan biri de Çerkes ve Karaçay-Malkar dil ve edebiyatları arasındaki etkileşimlerdir.

Çalışmamda bana çok büyük destek veren hocam Dr. Memduh Ceylan'a, değerli arkadaşım Levent Özcan'a, Karaçay-Malkarca ile ilgili Türkçe yazılan neredeyse tüm eserlerin yazarı Prof. Dr. Ufuk Tavkul'a, Dr. Murat Papşu'ya, Doç. Dr. Madina Paştova'ya, Dr. Erdoğan Boz'a, Bıf Elberd'e, Dr. Didem Çatalkılıç'a, Mücahit Genç'e, Ahmet Mukof'a, Albert Mukof'a ve danışman hocam Doç. Dr. Fehmi Altın'a ve saha araştırmam sırasında Kafkasya'da ve Anadolu'da gösterdikleri misafirperverlikten dolayı tüm Karaçay-Malkarlı ve Çerkes dostlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

ÇERKES VE KARAÇAY-MALKAR DİL VE EDEBİYATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER

Ahmet Mavi
Kafkas Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı
Çerkez Dili ve Edebiyatı Programı
Yüksek Lisans Tezi
Dr. Öğretim Üyesi Fehmi Altın
Şubat 2020, 94 sayfa

Özet

Çerkesçe ve Karaçay-Malkarca komşu iki halkın dilleridir. Her iki dil üzerinde birçok araştırma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Ancak iki dilin ve edebiyatın birbirleri ile olan ilişkileri ile ilgili yapılan araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Bu araştırmada atasözleri, deyimler, sözcük hazineleri ve sözlü edebiyat ürünleri gibi farklı alanlardan örneklerle iki dil arasındaki dil ve edebiyat etkileşimlerini inceledik. Bu çalışma için her iki dilin de sözlükleri, atasözü ve deyimleri, sözlü edebiyat antolojileri, birçok sesli ve görsel kaynak taranmıştır. Bunun yanı sıra Kafkasya ve Anadolu'da birçok Çerkes ve Karaçay köyüne araştırma gezileri düzenlenerek dil ve edebiyat etkileşimlerinin günümüzdeki durumu incelenmiştir. Bu araştırma gezileri ile Çerkes ve Karaçay-Malkarlılar arasındaki etkileşime zemin hazırlayan coğrafi ve sosyal gerçeklikler ile ilgili veriler toplanmıştır.

İki halkın dil ve edebiyatları arasındaki etkileşimleri incelerken ulaştığımız sonuçlar ve araştırma gezimizde gözlemlediğimiz coğrafi ve sosyal gerçeklikler bir arada incelendiğinde Çerkes ve Karaçay-Malkar ulusal ve sosyal kimliklerinin son iki yüzyılda geçirdikleri değişimi açıklayacak çeşitli yeni bağlamlar da ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkesçe, Karaçay-Malkarca, Kültürel Etkileşim, Karşılaştırmalı Edebiyat, Karşılaştırmalı Dilbilim

ABSTRACT

THE INTERACTIONS BETWEEN CIRCASSIAN AND KARACHAY-MALKAR LANGUAGES & LITERATURES

Department of Caucasian Language and Cultures
Circassian Language and Literature
Master Degree Thesis
Assoc. Dr. Fehmi Altın
February 2020, 94 Pages

Abstract

Circassian and Karachay-Malkar are the languages of two neighboring nations. Numerous researches have been made about both of the two languages and they are still being done. However the number of the researches on the contacts between the languages and literatures are quite limited. In this study, we examine the language and literature interactions between the two languages with examples from different fields such as proverbs, idioms, vocabulary and oral literature. For this study, dictionaries, proverbs and idioms of both languages, anthologies of oral literature, and audio and visual sources have been scanned. In addition, research trips have been organized to many Circassian and Karachay-Malkar villages in the Caucasus and in Anatolia in order to observe the current state of language and literature interactions. These research trips have enabled us to collect the information about the geographical and social realities which paved way to the interactions.

Besides our research on the language and literature interactions, the geographical and social realities we noted during our trips enable us to put forward some new contexts in which we can reread the change the national and social identities have undergone.

Keywords: Circassian, Karachay – Malkar, Cultural Interaction, Comparative Literature, Comparative Linguistics

26 Nisan 1868'te Hodz Nehri kıyısında katledilen 93 sivil Çerkes'e ve söyledikleri ağıtla bu katliamın acı hatırasını günümüze taşıyan Karaçay-Malkar halkına.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İTHAF	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Genel Görünüm.....	1
1.2.1. Çerek Vadisi	11
1.2.2. Bzingı – Holam Vadisi	13
1.2.3. Çegem Vadisi.....	14
1.2.4. Baksan Vadisi	16
1.2.5. Üç Vadi (Karaçay)	17
1.3. Ekonomi	18
1.4. Dil.....	22
1.5. Problem	24
1.6. Amaç	26
1.7. Önem	26
1.8. Varsayımlar	28
1.9. Sınırlıklar	28
1.10. Tanımlar	29
2. YÖNTEM.....	30
2.1. Araştırma Modeli:	30
2.2. Evren ve Örneklem:	30
2.3. Veriler ve Toplanması:.....	30
3. ÇERKES VE KARAÇAY-MALKAR DİL VE EDEBİYATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER.....	31
3.1. Atasözleri.....	32

3.2. Anlam Yönünden Ortak Atasözleri.....	35
3.2.1. Toplumsal yapıya ilişkin atasözleri.....	35
3.2.2. Yabani hayvanlara ilişkin atasözleri	37
3.2.3. Evcil hayvanlara ilişkin atasözleri	38
3.2.4. Vücut uzuvlarına ilişkin atasözleri.....	39
3.2.5. Anlamca benzer diğer atasözleri	40
3.3. Çerkesçe'den Alıntılanmış Sözcükler İle Kurulmuş Atasözleri	41
3.3.1. Müziğe ve dansa ilişkin atasözleri	43
3.3.2. Mutfağa ilişkin atasözleri	43
3.3.3. Diğer atasözleri	44
3.4. Deyimler	45
3.5. Sözcükler	48
3.5.1. Bitki ilişkin sözcükler.....	48
3.5.2. Hayvanlara ilişkin sözcükler.....	49
3.5.3. Silahlara ilişkin sözcükler.....	50
3.5.4. İş aletlerine ilişkin sözcükler	52
3.5.5. Binalara ve yapılara ilişkin sözcükler	52
3.5.6. Giyime ilişkin sözcükler.....	53
3.5.7. Mutfağa ilişkin sözcükler	53
3.5.8. Dansa ve müziğe ilişkin sözcükler	53
3.5.9. İnsanlara ilişkin sözcükler	54
3.5.10. Sıfatlar olan sözcükler	54
3.5.11. Çeşitli sözcükler:.....	55
3.6. Karaçayca Metinler	56
3.6.1. Kaytukoğlu Sarı Aslanbek.....	56
3.6.2. Hatohşuk Oğlu Canbolat Destanı.....	60
3.6.3. Ullu Hoj Destanı	64
3.6.4. Açemez	66
3.7. Çerkesçe Metinler	69
3.7.1. Abdülkerim Ağıtı	69
3.7.2. Goşeğaç ve Kaşobiy şarkısı.....	70
4. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	72

4.1. Sonuç ve Yargı.....	72
4.2. Öneriler.....	74
ÇERKESCE GENİŞ ÖZET.....	75
KAYNAKÇA	79

1. GİRİŞ

1.1. Genel Görünüm

Günümüzde büyük çoğunluğu, Rusya Federasyonu'na bağlı Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerinde yaşayan Karaçay-Malkarlılar, Rus Çarlığı döneminde Kuban ve Terek vilayetleri olarak iki farklı idari bölgede yaşıyorlardı. Karaçay-Malkar halkının Karaçaylar ve Malkarlar adıyla iki idari bölgeye ayrılmaları Sovyetler Birliği döneminde olmuştur.

Kendilerine Dağlı (Tavlu) adını veren Karaçay-Malkarlılar, ayrıca kendi aralarında yaşadıkları vadilerin adlarına göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar olarak çeşitli zümrelere ayırırlar. Malkarlı adı Baksan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar vadilerinde yaşayan dağlıları tek bir isim altında toplamak isteyen Sovyet yönetimi döneminde daha kapsayıcı bir anlam kazanmıştır (Ufuk Tavkul, 2010:5).

Tarih boyunca seyyahların ve din adamlarının yazmalarında Karaçay-Malkarlar farklı isimler ile anılmışlardır. 1936 yılında Graz Üniversite kütüphanesinde Anton Kern tarafından bulunan 1404 tarihli elyazması eserde misyoner Johannes de Galonifontibus şöyle yazar:

Çerkesya ya da Zikia adı verilen ülke, Karadeniz'in arkasındaki dağların eteklerine de uzanır. Burada iki değişik halk yaşar. Yüksek dağların üzerindeki vadilerde yaşayan halk Kara Çerkeslerdir. Aşağılarda deniz kıyılarında yaşayanlar ise Beyaz Çerkeslerdir. Kara Çerkesleri hiç kimse ziyaret etmez. Onlar da tuz ihtiyaçlarını karşılamadan dışında dağlarını asla terk etmezler. Kara Çerkeslerin kendilerine özgü bir dilleri vardır (Tavkul, 2011:16).

17. yüzyıl Kafkasya'sı hakkında bilgi veren İtalyan misyoner A. Lamberti de Karaçayları Kara Çerkes olarak anar. 19. yüzyılda Kafkasya'da gezen Klaproth da Tatarların Karaçaylara Kara Çerkes ismini verdiklerini yazar (Tavkul, 2011:17).

XIX. Yüzyıl Rus araştırmacıları ise Karaçay-Malkarlıları Dağlı Kabardeyler ya da Dağ Kabardeyleri adıyla tanımlamışlardır (Tavkul, 1993:59).

Artur Byhan da Karaçay-Malkarlıları Dağ Kabardeyleri adıyla tanımlamıştır (Tavkul, 1993:59).

19.yüzyıl başlarına kadar Karaçay-Malkarlılar Kabardey prenslerinin hakimiyeti altında yaşıyorlardı. Kabardey prenslerinin dostluğunu kazanan Karaçay-Malkar prensleri de böylece onlardan aldıkları güçle kendi kabileleri üzerinde daha kolayca otorite sağlıyorlardı. (Tavkul, 1993:61).

Karaçay-Malkar halkının tek bir etnik kökeni olmadığı, tarih içerisinde yaşanan birçok Kafkasya içi ve Kafkasya dışı göçün etkili olduğu bir sürecin sonucu olduğu düşünölmektedir. 22 Haziran 1959'da Nałçık'ta Karaçay-Malkarların Kökeni Hakkında adında bir konferans düzenlenmiş, bu konferansta yapılan sunumlar ve makaleler 1960'da kitaplaştırılmıştır. O konferansta Karaçay – Malkarlıların kökeni ile ilgili řu hipotezler savunulmuştur. Hun, Slavyan, Kabardey, Nogay, Kırım-Tatar, Mođol, Bulgar, Kıpçak, Hazar, Alan veya Çek kökenli olabilecekleri savlarının yanı sıra Timur döneminde geldikleri, Kafkasyalılaşmış Türkler ve Türkiye'den gitmiş olabilecekleri gibi tezler de dile getirilmiştir.

Karaçay-Malkarlıların kökenlerini bu kadar popöler bir araştırma konusu yapan etkenlerden biri de dilleridir. Orta Kafkasya'nın yüksek vadi ve yaylalarında yaşayan bir halkın Kafkas dil ailesinden bir dili değil de bir Kıpçak dili konuşuyor olması dilbilim, sosyoloji ve tarih gibi sosyal bilimler çalışanların dikkatini oldukça çekmektedir.

Bilim dünyası bir yandan Karaçay Balkarların Türk dillerinin Kuzey-Batı kolunu oluşturan Kıpçak lehçeleri grubuna girmesi sebebiyle 12.-13. Yüzyıllarda Kafkasya'da bulunan Kıpçakların torunları olduğunu düşünürken diğer yandan Ufuk Tavkul'a göre Kafkas kültürünün bir parçası olan Karaçay Balkarların etnik ve tarihi kökeninin proto-Türk kavimlerinin Andronovo grubuna dahil Ural-Altay kökenli Kimmer ve İskitlerde aranması gerektiğini düşünmektedir. (Tavkul, 2003, 54)

M.Ö 7. Yüzyılda Çin'ın kuzeybatı sınırlarından batıya göç eden Hun boyları İskitleri batıya sürüklemiş, İskit baskısıyla da Kimmer boyları Kafkas geçitlerini aşarlarken nüfus bırakmışlardır. (Tavkul, 2003, 55)

Ayrıca Tavkul Karaçay-Balkarların, Bulgar Türklerine olan yakınlığına da dikkat çekmektedir. Tavkul'a göre Karaçay-Balkarların etnogenezinde tüm bu unsurların etkisi vardır. (Tavkul, 2003, 57)

1.2. Kimlik ve Coğrafya

İnsan kimliği gibi toplumsal kimlik de tekil değil, çoğuldur. İnanç, coğrafya, dil, sosyal yapılar, ekonomik ve benzeri birçok yönü olan toplumsal kimlik Kafkasya'da da en çok çalışılması gereken konulardan biridir.

Kafkasya'da kimliğin en önemli belirleyicilerinden biri akarsular ve vadilerdi. Bu derebeylik çağının bir özelliği idi. Akarsular hem coğrafi hem de siyasi sınır çizgisi görevi görüyorlardı. Genellikle feodal beyler bir ya da birkaç nehrin boydan boya idaresini ellerinde bulundurmaktaydılar. Bu da bu nehir boyunca yaşayan tüm toplulukların etnik kimliklerinin yanı sıra siyasi kimliklerinin de zamanla beraber şekillenmesini sağlamaktaydı. Bir örnek verecek olursak, Lesken ve Uruh Nehir boylarında hâkim olan Anzor ailesi, Anzorey denilen feodal bölgenin doğup gelişmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Ve Lesken ve Uruh Nehir boylarında birlikte yaşayan Çerkes, Oset ve Malkarlılar zaman içinde etnik aidiyetlerinin yanı sıra bölgeye siyasi bir aidiyet de geliştirmişlerdir. Nalo Zaur'un eserlerinde yer yer Uruh Nehri'nin suyunu içmiş insan başka olur diye anlattığı da aslında bu nehir kimliğidir.

20. yüzyıldan önce Kafkasya'da bireylerin aidiyet ve kimlik algıları bugünkünden oldukça uzaktı. O günün dünyasında önem taşıyan kimliklerin başında feodal hiyerarşide bulunulan yer çok önemliydi.

Karaçay-Malkar'da prensler genellikle Kabardey, Svan ve Abhaz prenslerinin kızları ile evlenirler, ya da kızlarını onlara verirlerdi. Bu akrabalık sayesinde çeşitli Kafkas halklarının prensleri birbirlerini düşmanlarına karşı korurlar ve yardım ederlerdi (Tavkul, 1993:125). Karaçay prensleri Kabardey soylularının kızları ile evlenirler. Kabardeyler de Karaçay prenslerinin kızları ile evlenirler. Bunların başlık

parası bin gümüş rubleden fazladır. Ayrıca silah ve at da öderler (Klaproth, 1823:294; Tavkul, 1993:54).

Atalık kurumu Kafkasya'da aileler arasında akrabalık hukuku oluşturmaktaydı. Erkek çocuklarının ilk gençlik çağına kadar yetiştirilmeleri için başka bir aileye verilmesine atalık denmekteydi. Çeşitli Kafkas halklarının prens soyundan gelen aileleri birbirlerinin çocuklarını atalığa alarak aralarındaki ilişkileri güçlendirirlerdi. Karaçay prensleri genellikle Kabardey ve Svan prenslerinin çocuklarını atalığa alarak eğitirlerdi (Lavrov, 1978:212).

Mevsim şartlarından dolayı hayvan sürülerini dağların en yüksek yaylaları ile Nogay stepleri arasındaki geniş bir bölgede otlatan bir toplum için komşu topluluklar ile ihtilaf üretmeye çabalamak düşünülemezdi bile.

Kafkasya'da etnik gruplar arasındaki bağları zayıflatan başlıca gelişmeler Osmanlı'ya sürgün ve Bolşeviklerin sonra da Stalin'in bütün Kafkasya'daki aristokratları neredeyse tamamen yok etmeleri olmuştur. Bolşeviklerden ve Stalin'den kurtulabilen feodaller o dönemde zaten fakirleşmiş ya da çok küçük yaşta olanlardı. Belirttiğimiz gibi üst sınıfların yoğun akrabalı ilişkileri halklar arası ilişkilerin tamamını olumlu etkilemekteydi.

Toplumsal kimlik devam eden hayat ve toplumsal deneyimler ile birlikte değişmektedir. Mesela, Sovyetler Birliği'nin dinler politikası Kafkasya'nın tamamında az ya da çok toplumların dini kimliklerini etkilemiştir. Neredeyse yok edilen dini pratikler ancak Glasnost ve Perestroykadan sonra yeniden toplumsal alanda ortaya çıkabilmeye başladı. Yeniden inanç özgürlüğünü elde eden Kafkasya halklarının, radikal grupların hedefi haline gelmesi de tam bu döneme rastlamaktadır. Yitirilmiş dini bilgiden dolayı inançları konusunda yeterince bilgisi olmayan inançlı birçok genç radikal gruplardan etkilenmiştir.

19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden sürgünler ve 1860'larda gerçekleştirilen köylerin birleştirilmesi ve yeniden iskan politikaları toplumların coğrafi kimliklerini yeniden şekillendirmiştir. 35-40 hane olan köylerin dağınık arazileri Çarlık Rusya'sının hem güvenliğini hem de bayındırlık sistemini

etkilemekteydi. Çözüm olarak 5-6 köyün tek köy olarak yeniden birleştirilmeleri planlandı. 1870'lere gelindiğinde Kafkasya'da nüfusun neredeyse tamamı yeni kurulan birleştirilmiş köylerde yaşamaya başlamışlardı.

Toprakların az gelmesi üzerine 1886 yılında Malkar'da yeniden toprak dağıtıldı. Köndelen'in sınırları genişledi ve Çijok-Kabak (1. Çegem) ile Habaz köyleri kuruldu. 1886 yılında Temirhan sülalesi Taşlı-Tala köyünü kurdu. Aynı yıl Holam'dan çıkan aileler de Hasaniya, Aksuv ve Yanikoy köylerini kurdular (Tekeyev, 1987:94; Tavkul, 1993:89).

Malkar'da nüfusun çoğalmasıyla halk vadilere yayılarak yeni köyler kurmaya başladılar. Bılım, Gırhojan, Çılmas, Kıldı, Terskol adlı yeni köylere halk yerleşmeye başladı (Tavkul, 1993:89).

Kafkasya'da yerleşimler ile ilgili sorunlar 1900'lü yıllarda da devam etti. 1864 olarak tarihlemeyi tercih ettiğimiz Çerkes soykırımını aslında 19. yüzyılda bitmemiştir. 1943-1944 yıllarında Kafkasya'dan Orta Asya'ya sürülen Karaçay-Malkar, Çeçen-İnguş halklarının ülkelerinden koparılmasının kendilerine ve ülkelerine verdiği zarar hiçbir şey ile ölçülemez. Karaçay halk şairlerinden Semen oğlu İsmail, Karaçayların sürgün edildiği Sürgün Günümde (Köçgünçülük Künümde) adlı şiirinde Arkamızdan dağlar ağıt yaktılar (Izıbizdan tavla sarın saldıla) der (Tavkul, 2010, 159).

Tüm Kafkasya toplumlarının maruz kaldığı yeniden iskanlar coğrafi kimliği değiştirmiştir. 1953'te Stalin ölür ve 1957 yılında Karaçay-Malkarlar Kafkasya'ya dönmeye başlarlar. Halkları insan olarak değil kolhoz, solhoz ve fabrika işçisi olarak gördüğü politikalarından açık olan Sovyetler, endomimi Tavlu olan yani kendisine kendi dilinde Dağlı diyen Karaçay-Malkar halkının bir kısmını düzlüklere kurduğu yeni köy ve kasabalara, şehirlere iskan eder. Karaçay-Malkarların dağlarda bulunan köylerinden sadece çok azı yeniden kurulur. Bu da birçok Karaçay-Malkarlıların yüzyıllar boyu süren dağlardaki hayat deneyimlerini yitirerek düzlüklerde tarım işçisi olması ile neticelendi. Düzlüklerde yaşayan toplulukların ideolojik kontrolünün daha kolay olması ve Sovyetler'in bayındırlık politikasında insanın gözetilmemesi iskanların bu şekilde olmasını sağladı. Dağlıların dağlı kimliği bu şekilde çok ciddi

anlamda değişir. Dağlarda kurulu köylerin bugün orada yaşayabilmeleri turizme bağlıdır. Dağlarda ekonomi artık hayvancılık ile değil turizm ile ayakta durabilmektedir.

Kafkasya'daki etnik çeşitlilik ve farklılıklar bölge kimliğine değer kattığı gibi, 19.yüzyılın ikinci yarısında 20.yüzyılda Kafkasya'da yerel feodal geleneğin ve hiyerarşinin yıkılması, Sovyet hkmetlerinin milletleri tanımlarken ve sınırlarını belirlerken gösterdikleri kayda değer dikkat, bir yandan halkların kardeşliği propagandası yaparken diğer taraftan halkları birbirine düşürecek iskan ve bayındırlık politikaları izlemeleri, bu çeşitlilik ve farklılıkları çatışma noktaları üretiminde bir araç haline getirmiştir.

17. yüzyıl Avrupası ve Kafkasyası arasında bir karşılaştırma yapıldığında, düşünülenin aksine Kafkasya'nın siyasi olarak bölünmüş bir yer olmadığını görüyoruz. 1648 yılında Westpfalia Barışı'nı imzalaya Alman prensliklerinin sayısının 300'n üzerinde olduğu dönemde, erkesya sayısı bir dzineyi geçmeyen ve çoğu aynı ailelerden gelen prensler tarafından yönetilmekteydi. Kafkasya'daki siyasi çatışma ve siyasi dayanışmalara bakarken, Max Weber'in çatışma teorileri ile ilgili fikirlerine bakmak durumu daha iyi anlamamızı sağlar. (Weber, 2012:45) Max Weber, toplumlar içindeki ve toplumlar arasındaki çatışmaların da bireyler ve sosyal gruplar için inanç ve dayanışma ürettiği söyler. Çerkesler'in Kırım Hanlığı ve Rusya karşısındaki mücadeleleri ve bunlara Karaçay-Malkarluların destekleri de çatışmalardan doğan yeni fikir ve dayanışmaların örnekleridir.

Kültürel değişim ve etkileşim 20. yüzyıl boyunca şehirlerde ve hızlı endüstrileşen bölgelerde açıkça gözlenip izlenirken, kırsalda köylerdeki değişim üzerine çok daha az şey yazılmıştır. Kafkasya'daki kültürel değişim ve etkileşim sadece Çerkesler ve Karaçay-Balkarlar ile sınırlı değildir. Örneğin Kafkasya'da 1960lardan sonra birçok noktada erkes köylerine yerleşen Ahıska Türkleri'ndeki kültürel değişim ve uyum kayde değer özellikler taşımaktadır. Birçoğunun iyi derece Çerkesçe öğrenmiş konuşuyor olması bunlardan biridir.

2018 yılında İnguş - Çeçen sınırında çıkan sınır anlaşmazlığı tekrardan gösterdi ki bu çatışma noktaları hem etnikler içi hem de etnikler arası ilişkiler için büyük riskler taşımaktadır.

Malkar Vadisi'nin sağ kısmında akan Psigansu Irmağı'nın kenarında yani tarihi Janıkoy arazisinde kurulu olan Jemthale köyleri ile Lesken Vadisi'ne yani Anzorey bölgesine, bugün Taşlı-Tala köyünün kurulu olduğu yere orman ve derelerden geçen adı ile müsemma taşlı bir yol vardır. Bu geçit Çerek Vadisi halkını hem Anzorey Kabardeyleri ile hem de Anzorey Dügerleri ile bağlıyor olmalıydı.

Lesken Vadisi tarihi Anzorey bölgesinin Uruh Vadisi ile beraber en önemli iki vadisinden biriydi. Lesken ve Uruh Vadisi ulaşımı yer şekillerinden dolayı oldukça kolaydır. Lesken köylerinden bugün Çikola şehrinin kurulu olduğu Uruh Vadisi girişine ulaşımın kolay olması Anzorey Çerkesleri ve Uruh Vadisi Osetleri arasındaki etkileşimi daha kolay yapmıştır.

Çerek Vadisi'nin ortasında en yüksek yerde kurulu olan ve çalışma içinde büyük anlamı olan Yukarı Malkarya'dan hem Digorlara hem Gürcistan'a hem de Bızıngı Vadisi'ne giden dağ yol ve geçitleri vardı.

Bugün halen yerel halk, dağcılar ve trekkingciler tarafından kullanılan bir yol vardır. Bu yol Uruh Vadisi'nin üst kısmında olan Stur-Digora köyü ile Yukarı Balkarya'yı bağlar.

Yukarı Balkarya'dan Bızıngı Vadisi geçişi için bugün doğa turizminde kullanılan yollar olmasına rağmen, 18. ve 19. yüzyılda bu iki vadinin geçişinin çok kolay olmadığı düşünülebilir.

Bızıngı ve Çegem Vadileri arasındaki yol Bızıngı köyünden ve Çegem Vadisi'ndeki Eltübü köyüne giden dağ yoludur. Bızıngı-Holam'da konuşulan diyalektin karışık diyalekt olarak adlandırılması hem Malkarlı Vadisi'ndeki dilin hem de Çegem Vadisi'ndeki dilin etkisinde olmasını her iki vadiye de ulaşan yolları olması ile açıklanabilir.

Çegem ve Baksan Vadileri'nin bağlantısı ise Çegem Şelalesi'nin aşağısında kurulu olan Huşho-Sırt Köyü ile Baksan Vadisi'ndeki Bılım Köyü arasındadır.

Baksan Vadisi'ni de Karaçayların yaşadığı Üç Özene yani Hurzuk – Kartcirt ve Uçkulan Vadileri'ne bağlayan Elbrus'un güneyinden ve kuzeyinden birer yol mevcuttur.

Bu yolların bazıları yerel halk tarafından hayvancılık için otlaklara gitmek için kullanılıyor olmasına rağmen, günümüzde genellikle doğa turizminden dolayı işlek durumdadırlar.

Vadiler arasındaki yollardan bahsetmemizin nedeni mevsim ve arazi şartlarından dolayı bugün bile uzun süre kapalı olan bu yollara göre, vadilerden aşağı inen nehir boylarını takip eden yollardan ulaşımın daha rahat olmasıdır. Bu topografik gerçek vadilerin bu üst kısımlarında yaşayan Karaçay-Malkar halkının kültürel etkileşimi diğer vadilerde yaşayan dildaşları ile değil aynı vadede yaşadıkları Çerkesler ile yaşıyor olmalarıdır. Bu durum Karaçay – Malkarlı halkı için böyle olduğu gibi, vadilerin orta ve yer yer daha yüksek yerlerinde yaşayan Çerkesler için de böyledir. Çerkes köylerinin bazıları daha yüksek yerlerde idi. Çerkesçe bir şarkıda Janikoy, Janikoy, tartışa tartışa dağda yaşayıp gidiyorsunuz demesinin sebebi de budur.

Kafkas Sıra Dağları'nın kuzeyinde yaşayan Karaçay – Malkarlı ile güneyinde bugünkü Gürcistan'da yaşayan Svan halkının da çok yoğun ilişkileri bulunmaktaydı. İki highlander halk Kafkasya ve Kafkasötesi arasındaki kültürel ve ticari akışın köprüleri durumundaydılar. Svanlar Karaçay – Malkarlarla olduğu gibi Çerkesler ile de iletişim içindeydiler. Kabardey feodalleri ile akrabalık bağı olan Svanlar vardı. Svan anlamına gelen Sone sözcüğü aynı zamanda bir Kabardey sülale ismidir.

Karaçay – Malkar sözlü halk edebiyatında Svanlara ilişkin şarkı, efsane, atasözü ve deyimlerde çokça rastlamak mümkündür.

Ebzede otun tomura, congurçhası beri kele, Ebzede odun kesiliyor, yongası buraya geliyor. Ebzeni tav tıymaz, Ebzeyi dağ durdurmaz. Ebzele arı bara caratmay athan almaların, aç bolganlarında, beri aylanıb kele: Bu da igidi, ol da igidi, deb aşay

edile. Svanlar o tarafa giderken beğenmeyip attıkları elmaları, acıktıklarında bu tarafa gelirken: Bu da iyi, o da iyi, diye yiyorlardı (Tavkul 2016: 114). Ebzeni tavğa karavul etgenley. Ebzeyi dağa gözcü yapmak gibi (Tavkul 2016: 250).

Karaçay Malkar atasözü ve deyimlerinde en çok yer bulan halk Svanlardır. Bu dilbilimsel gerçek, iki halkın ilişkilerinin ne kadar yoğun olduğunu gösterir. Yani Karaçay-Malkar dilinin etkilediği ve etkilendiği halklar arasında Svanlar da vardır.

Kafkasya'dan Transkafkasya'ya açılan dağ geçitleri mevcuttur. Çerek Vadisi'nden Gezevtsek ve Şarivtsek Geçitleri ile güneye geçilir. (Geze-ıftsik, Şari-ıftsik, -ıftsik geçit anlamına gelen Digorca'dan Karaçay-Malkar diline geçmiş bir sözcüktür. Sırasıyla Geze Geçidi ve Svan Geçidi anlamına gelen Digorca kelimelerdir.) Gezevtsek Geçidi ile Geze (Gebi, Ghebi Gürc.), Çiola ve Glola köylerine gidiliyor olması bu geçidi önemli kılmaktaydı. Geze, Çiola ve Glola Köyleri Svan ve Raça Prenslikleri arasında el değiştire gelmiş bir etnokültürel bölgedir. Karaçay-Malkarlı halkının Malkar Ebze olarak andığı bu köylerden Çiora köyünün bugünden de daha yukarıda Malkarlı ve Oset yerleşimlerine daha da yakın bir yerde meskun olduğu daha sonra Geze Köyü'nün yanına oturduğu bilinmektedir.

18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Çerek Vadisi'nde yaşayan Kabardey ve Malkarlılar hayvan sürülerini yaz aylarında Raça ve Svaneti soylularının Rioni ve Tskhenistsqali Irmakları'nın kaynaklarındaki yaylalarına götürmekteydiler. Bazen bu yüksek yaylalara çıkan sürüler İmereti'ye indirilip satılmaktaydı (Barazbiev, 2000:35).

Çerek Vadisi köyleri gibi Çegem Vadisi köyleri de hayvan sürülerini Svan yaylalarına sürmekteydiler. Hayvancılık ile uğraşan halklar için en önemli yerler çayır ve yaylalardır. Birini ot biçer kurutur ve kışın hayvanlarına yedirirler, diğerinde ise hayvanlarını yayarlar. Svanlar ve Karaçay – Malkarlar arasında yaylalar yüzünden ihtilaf yaşanmaktaydı. Bazen de Svanlar hayvan hırsızlığına Karaçay Malkar arazilerine geliyorlardı. Ebzeni tavğa karavul etgenley, Svan'ı dağa gözcü yapmak deyimsel ifadesi ile Karaçay-Malkar dilinde bu olgunun izleri görülür.

Karaçay – Malkarların Kafkasya ve Transkafkasya arasındaki ticareti ve Transkafkasya geçitlerinden söz etmeden, Karaçay-Malkarların yaşadıkları vadilerin birbirlerine ve diğer vadilere olan yol bağlantılarından söz etmek gerekir. Bugün var olan bu yollar genellikle tarih boyunca halkın kullandığı yollar ya da yaya geçitlerinin toprak orman ve dağ yolları olarak düzenlenmesi ile ortaya çıkmıştır.

Karaçay – Malkar halkının sattığı malların en önemlilerinin biri de küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardı. 19.yüzyılın ikinci yarısında Şarivsek Geçidi ile Tsageri şehrindeki hayvan pazarlarına, Gezevtsek Geçidi ile de Raça ve Kutaitsi pazarlarına inilmekteydi.

Çerek ve Bezengi Vadileri'nin ortasından Dıknıvuş Geçidi, Bezengi Vadisi'nden Tsanger Geçidi ile Çegem Vadisi'nden Semi, Kitlod, Tviber, Lehzır ve Mestia Geçitleri ile Baksan'dan ise Garvaş, Cantugan, Donguzornubaşı ve Beço Geçitleri ile Svaneti'ye ulaşılır. Beço Geçidi ismi bu geçit ile gidilen Svan köyü Beço'dan alır. Bu köy ile Baksan'daki Karaçay-Malkarlılar arasında da evlilik ve göç yolu ile kurulmuş bağlar vardı. Bazı Svanların Müslüman olmaları da buna bağlanmaktadır. Kanamat ve Kasbolat şarkısındaki Kanamat ve Kasbolat adlı kahramanların annelerinin Svan olduğu geçer şarkıda. Bazı Karaçay-Malkarlı tavibiyler de çocuklarını Svaneti feodallerine atalık olarak gönderirlerdi. Mesela Baksanlı Orusbiy Adil Giray Svaneti'de Dadeşkeliani ailesinde yetişmiş bir beydi (Barazbiev, 2000:35).

Malka Nehri kaynak havzasından Palibaşı, Buruntış ve Kayaşık Geçitleri de Svaneti'ye gider. Elbrus'un doğusundaki geçitler de bunlardır.

Elbrus Dağı'nı batısında ise Kuban Nehri kaynak bölgesindeki Çiper ve Dalar dağ geçitleri Svaneti'ye, Mahar ve Kluhor Geçitleri ise Abhazya'ya geçiş verir.

Kluhor ve Mahar Geçitleri ile ağustos ayının ikinci yarısından, yolların kar ile kapandığı zamana kadar Abhazya ile Karaçayların ulaşımını sağlamaktaydı. Karaçaylar küçükbaş ve büyükbaş hayvanları Suhum pazarına indirmektedirler.

Teberdi Vadisi'nden Ptış ve Sofrucu Geçitleri, Küçük Zelençuk Vadisi'nden Maruha, Büyük Zelençuk Vadisi'nden Naur Geçitleri de Abhazy'a geçiş verir. Labe Vadisi'nden de Abhazy'a Laba, Mogana ve Sançaro dağ geçitleri vardır.

1.2.1. Çerek Vadisi

Aşağı Malkar (Töben Malkar)

Çerek Vadisi'nde Balkar köyleri kuzeyden güneye doğru şöyle sıralanmaktaydı;

Doğuat (Догъуат) Doğuat sözcüğü Osetçedir ve at yarışı yeri anlamına gelir. Köyün ismiyle müsemma Jemtala'nın üstün tarafında büyük boş bir çayırı vardı. Köy tıvbiy ailelerden Misakalara aitti.

Zılgı (ЗЫЛГЫ) : Zılgı sözcüğünün Moğolca vadi, boğaz anlamına gelen jilga (varyant; cilga, calga) geldiği düşünülmektedir. Zılgı köyü de ismiyle müsemma bir yerde, Yukarı Balkarya köylerinin giden vadinin alt başında dağ yamacındadır. Balkarya girişini koruyan bir karakol gibidir. Çerek Nehri'nin solundadır.

Temukkaları: Çerek Nehri'nin solunda Kospartı ve Zılgı arasında yer alırdı.

Kospartı (Коспарты): Kospartı köyünün adı da Osetçe'dir. Abaev'e göre doğal afetler sırasında yapılan bir ibadetin çağrısı, bir nevi ezan ile ilgilidir bu sözcük. Çerek Nehri'nin solundadır.

Zaraşkı (Зарашкы): Köy Çerek Nehri'nin solunda kalır. 1930'larda ve 1940'larda Zaraşkı, Mukuş ve Kosparta köyleri ile beraber tek bir idari yapıydı ve tek kolhoz olarak çalışıyordu.

Töben El: Çaynaşkı deresinin Çerek Nehri'ne karıştığı yerde bulunan Töben El Malkarca aşağı köy anlamına gelir.

Muhol: Çerek Nehri'nin sol yanında kurulu olan köy, günümüzde Yukarı Balkarya köyü yerleşimi içinde kalır. Çerek Trajedisi olarak anılan Balkar katliamının başladığı yerdir. Kızıl Ordu'nun Muhol köyünde sivilleri öldürmesi ve

evleri yakması ile başlayan olaylar, Balkar halkının kendi savunmak ve muhtemel katliamları önlemek için silahlanması ile devam etmiştir.

Glaş: Çerek Nehri'nin sağ kıyısında, Yukarı Balkarya'nın kuzeydoğusundaki köy.

Töben Çeget: Çerek Nehri'nin sağ kıyısında, günümüzde Yukarı Balkarya köyü içinde kalmış olan köy. Çeget sözcüğü Balkarca hem orman hem de kuzey, gölgelik demektir. Yine Yukarı Balkarya'da bulunan iki yer adında karşılaştığımız Künnüm (güney) sözcüğünün zıttı.

Oğarı Çeget: Çerek Nehri'nin sağında Haşki Su deresinin kenarındaki köy.

Mukuş: Bu köy de Çerek Nehri'nin sol kollarından olan Çaynaşkisü deresinin sol yanındadır.

Şavurdat: Çerek Nehri'nin sol yakasında küçük bir dağ üzerindeki platoda oturan köy, Töben Şavurdat ve Oğarı Şavurdat olarak iki kısımdan oluşmaktaydır. 1907 evrağında da iki köy olarak kaydedilmiştir. Şavurdat sözcüğünde Osetçe karasu, karadere anlamına gelen savardat sözcüğünden gelir.

Yukarı Malkar (Oğarı Malkar)

Çeget El: Çerek Nehri'nin sağ yakasında, Künnüm köyünün çapraz karşısındaki köydür. Çeget El kuzey köy anlamına gelmektedir. Yukarı Balkarya'nın idari merkezi durumundaki köyde büyük bir Cuma mescidi vardı.

Kurnayat: Kurnayat ismini Kurnayatsu deresinden alır. Kurnayat da Osetçe değirmen yeri anlamına gelen kuronvat sözcüğünün Balkarca söylenişidir. 19.yy'ın sonunda köy halkından birçok kişi Jemtala köyüne, 1920ler de ise Taşlı Tala köyüne yerleşmiştir.

Fardık: Çerek Nehri'nin sol yakasında kalan köylerdendir. Fardık/pardık mücevher, boncuk, parlak taş anlamına gelen Osetçe bir sözcüktür.

Tura Hable: Çerek Nehri'nin sağ kıyısındaki köylerdendir. 1920'lerin sonunda birkaç düzine aile buradan göçerek Taşlı Tala köyüne yerleşmişlerdir.

Savtu: Çerek Nehri'nin sağ kıyısında, Oğarı Balkarya köyünün güneydoğusundadır. Köy sakinleri 19. yüzyılın sonunda Jemthale ve Janhot gibi Kabardey köylerine taşınmış ve Kabardeyler arasında asimile olmuşlardır. Çerek Katliamı'nda katledilen 700 kişinin yarısından fazlası Savtu köyündedir.

Künlüm/Künnüm: Köy Çerek nehrinin solunda yer alır. Yukarı Künlüm ve Aşağı Künlü olarak eski tapu kayıtlarında iki köy olarak görünür. Künlüm Balkarca güney demektir. 19. yüzyılının sonunda onlarca aile arazi yetersizliği yüzünden Jemtala, Anzorey, Dokşukoy, Janhot gibi köylere yerleşmişlerdir. Köy 1957'den sonra geri kurulmamıştır.

İşkanti: Yukarı ve aşağı olarak iki mahallesi olan İşkanti köyü, İşkerti deresinin Çerek'e katıldığı yerin biraz üstünde kuruludur. 1957'den sonra köyün yeniden kurulmasına izin verilmemiştir.

Temirkan: Bu köy Çerek'te değil Lesken Vadisi'nde Hızısıu deresinin sol yakasında idi.

1.2.2. Bzingı – Holam Vadisi

Şıkı: Bzingı Nehri'nin solunda kurulu olan köy, demirci ustası, şair ve halk adamı Meçi Kazım'ın köyü. 1939 yılında Kiçmalka köyüne göçürülene kadar köyün imamlığını da yapmış olan Meçi Kazım'ın şiirleriyle tanıyoruz Bzingı'yı ve Şıkı'yı. Şıkı 1957'den sonra geri kurdurulmadı.

Bzingı (Töben El): Bzingı Nehri'nin sol yakasındaki köy 1936 yılında büyük bir çamur seli yaşamış ve şu an ki yerine geçmiştir. 19. yüzyılda köyden birçok aile Argudan, Şhalıko ve diğer birçok Kabardey köyüne göç etmişlerdir. Ve 20. yüzyılın ilk yarısında da Hasanya, Kaşkatav ve Kiçmalka'ya birçok göç yaşanmıştır. Köy Balkar Edebiyatı'nda Meçi Kazım'ın Bezengi Mezarları isimli şiiriyle yer alır.

Ushur: Aynı isimdeki derenin kenarında Bizingı Nehri'nin sağ tarafında yer alır.

Jaboları: Bızıngı Nehri'nin sağ yanında Ushur'un kuzeyinde yer alır.

Totur: Bızıngı Nehri'nin sol yanında aynı isimli derenin kenarındaki köydür.

Özen: Bızıngı Nehri'nin solunda yer alır.

Holam: Bızıngı Nehri'nin solunda yer alan bir köy. 1930larda birçok köy sakini Gerpegej ve Belaya Reçka köylerine göçmüşlerdi.

1.2.3. Çegem Vadisi

Jora: Jora köyü Çegem Nehri'nin sol kollarından Jorasu Irmağı'nın sağ tarafında yer alır. Huşho-Sırt köyünün 14 km güneydoğusundadır. Köy 1957'de tekrar kurulamadı.

Güdürgü: Güdürgü Çegem Nehri'nin sol kıyısında Huşho-Sırt köyüne 10 km mesafededir. Köy 1957'de tekrar kurulamadı. Köyün isminin Osetçe kale anlamına gelen gudır sözcüğünden geldiği düşünülmektedir.

Betturğu: Çegem Nehri'nin sol yakasında aynı isimli derenin yanında olan köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Kala: Köktaş Irmağı'nın sol yanında kale görünümüne küçük bir dağ üzerinde olan köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Köktaş: Çegem Nehri'nin sol kollarından olan Köktaş Irmağı kıyısında olan köy 1957'den sonra geri kurulamadı.

Bopu: Köktaş ve Bopusu Irmaklarının birleşme noktasına çok yakın olan köy 1957'de tekrar kurulamadı.

Aktoprak: Köktaş Irmağı'nın kıyısındaki köy ismini bölgedeki açık renkli toprak yapısından alır. Köy aşağı ve yukarı olarak iki köydü. Köyler 1957'de tekrar kurulamadılar.

Juvungu: Juvungu Nehri'nin sol yanında yer alan köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı. Juvungu yıkanmak anlamına gelir. Koyunlar bu ırmakta juvulurdu

Bıkmılgı: Çegem'in sağ kollarından Bıkmılgısu Irmağı'nın kenarındaki köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Tızgı: Köy sakinleri 1935'te Aktoprak köyüne göçürölmüşlerdir. Tızgı köyünde birbirine 2 km uzaklıkta iki köy vardı. 1957'den sonra kurulamadılar.

Tuzulgu: Çegem'in sağ kollarından Tuzulgusu'nun kenarında kurulu köy 1930larda boşaltılmıştı.

İliçiri: Çegem'in sol yakasında olan köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Dumala/Numala: Çegem'in sağ kollarından Kardansu'nun her iki yakasında kurulu olan köyden 19.yy'ın sonunda ve 20.yy'ın başında Köndelen, Habaz ve Aşağı Çegem'e büyük göçler yaşanmıştır. 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Jarılğı: Çegem'in sağ yakasındaki köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Kam: Çegem'in sağ yakasında bulunan köy Bulungu köyünün yerleşime açılması ile tekrar iskana açılmıştır.

Orsundak: Bu köyde bugünkü Bulungu köyü yerleşimi içinde kalmıştır. Bulungu'nun bir mahallesi durumundadır. Eski evlerin harabeleri bugün de görölebilir.

Suvsuz: Çegem'in solundaki köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Bulungu: Çegem'in sağ yakasında olan köyün isminin Burungu El eski köy sözcüğünün değışmiş hali olduğı söylenir. 2000 yılında Eltübü köyü ile birleştirilmiş ve Bulungu köyün idare merkezi yapılmıştır.

Eltübü: Çegem Nehrinin her iki yakasında da yerleşen köy 1957'den sonra iskana açılan nadir yerlerdendir.

1.2.4. Baksan Vadisi

Şaşbovat: Baksan Nehrinin solunda Güney Şaşbovat, sağında ise Kuzey Şaşbovat köyleri vardır. Şaşbovat Osetçe sessiz yer anlamına gelir. Köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Gijgit: Baksan'ın sol kollarından Gizgitsu kıyısında olan köy 1957'den sonra tekrar kurulamamıştır.

El-curtu: Baksan Nehrinin sol yakasında bulunan bu köy de 1957'den sonra kurulamamıştır.

Tütü: Baksan'ın sol kollarından Tütüsü Irmağının Baksan'la birleştiği noktanın yukarısında bulunan köy 1957'den sonra kurulamamıştır.

Çalmas: Baksan'ın sol kıyısında bulunan köy yukarı ve aşağı olmak üzere iki kısımdı. 1957'den sonra tekrar kurulamadılar.

Mukulan: Baksan'ın sol kollarından olan Mukulansu'nun sağ ve sol yakasında kurulu olan köy 1957'den sonra tekrar kurulamamıştır.

Kızılköz: Baksan'ın sol yakasındaki köy 1957'den sonra tekrar kurulamamıştır.

Kıldı: Baksan'ın sol kollarından Kıldısı'nun her iki yakasında olan köy iki mahalleden oluşmaktaydı. Köy 1957'den sonra tekrar kurulamamıştır.

Yukarı Baksan: Köyün diğer isimleri Uçkum El, Ullu El, Uzun El, Bashan El, Oğarı Bashan ve Orusbiyları'dır. 1944'ten sonra köy Gürcistan'a bağlanmış ve birçok Svan buraya yerleşmişti. 1944-1957 arası haritalarda Buhaidze ismiyle kaydedilmiştir. Her zaman Baksan vadisinin merkezi durumunda olmuştur.

Kurmu: Baksan Nehrinin sağ yakasında kalan köy 1957'de yeniden kurulmamasına rağmen, 1967'de Yukarı Baksan'daki çamur seli ardından burası da iskana açılmış, böylelikle kısmen canlanmıştır.

Japırtala: Yukarı ve aşağı olarak iki köy olan Japırtala köyleri de 1957'den sonra kurulamamışlardır.

Kızgen: Baksan'ın sol yakasındaki köy 1957'den sonra tekrar kurulamamıştır. Köy iki mahalleden oluşmaktaydı.

Guba-Santı: Baksan'ın sol kollarından Gubasantısu deresinin her iki tarafında da oturan iki mahalleli köy 1957'den sonra tekrar kurulamadı.

Gagiş: Baksan'ın sol kollarından İriksu deresinin kenarında kurulu olan köy tekrar kurulan köylerdendir. Balkar halkı döndükten sonra, köydeki Svanlar Svaneti'ye dönmüşlerdir.

Tegenekli: Baksan'ın sol kıyısında kurulu bir köy. Svanların ayrılmasıyla tekrar Baksanlılar yerleşmişlerdir.

Koysürülgen: Köyün diğer adı Baydaları'dır. Baksan'ın sol yanında köylerden biridir. Bu küçük köy 1957'den sonra tekrar kurulmuştur.

İtkol: Baksan'ın sol yanındaki köy 1957'den sonra kurulamamıştır. Günümüzde bölgede bir turistik tesis vardır.

1.2.5. Üç Vadi (Karaçay)

Karaçayların en eski yerleşimleri olan ve üç vadi (üç özen) olarak da anılan Kartcurt, Hurzuk ve Üçkulan köylerinin mahalleleri de şu şekildeydi;

Kartcurt: Kartcurt köyünün 6 mahallesi şu şekilde sıralanmaktaydılar; Kılıyan Ayağı, Berdiları, Bolurları, Kaphak (Ullu Kartcurt), Künbet (Kıldı), Kolayağı

Hurzuk: Hurzuk Vadisindeki Hurzuk köyünün 4 mahallesi de şunlardı; Ullu Kam, Çeget, Ullu Hurzuk ve Gınaları

Uçkulan: Üçkulan köyü de üç mahalleden oluşmaktaydı. Töben Üçkulan, Oğarı Üçkulan v Künbet (Kıldı).

Üç vadiye (üç özen) çok yakın yerleşimin Karaçaylı yerleşiminin olduğu diğer bir vadi ise Duvut Vadisi idi. Duvut Vadisinde de Duvut ve Cazlık köyleri kurulu idi.

1.3. Ekonomi

Karaçay-Malkarlar akarsuların üst kısımlarında, yüksek yayla ve vadilerde, Çerkesler ise akarsuların orta ve alt kısımlarındaki vadi ve düzlüklerde yaşarlardı. Yerleşim yerlerinin iklim ve coğrafyasındaki farklar, halkların zirai ve hayvansal üretimlerini de farklılaştırmaktaydı. Karaçay-Malkarluların Çerkeslerden aldıkları en temel ürün buğdaydı. Bunun sebebi coğrafi ve iklim koşullarından dolayı Karaçay-Malkarların yıllık buğday hasadının üretimi karşılayamaması idi. Karaçay-Malkarlular ise Çerkeslere hayvan ürünleri ve hayvan vermekteydi.

Karaçay-Malkar ülkesi sarp ve yüksek dağlar arasında sıkışmış dar vadilerden oluştuğu için ekilebilir arazileri yok denecek kadar azdı. Topraklarında tahıl yetiştiremedikleri için Dağlılar çok zor şartlarda dağlardan inip, Kabardey'den ihtiyaçlarını alıyorlardı. Rus Gezgin Daşkov 1626 yılında bu konuda şöyle yazıyor: Araba yolu olmadığı için tahıl almaya Kabardey'e inen Malkarlular, aldıkları tahılı çuvallara doldurup sırtlarında dağlara taşıyorlar (Mokayev, 1976:93; Tavkul, 1993:181).

Karaçay-Malkar halkının 18. yüzyılda kendi ürettiği ürünleri komşu halklara sattığı bilinmektedir. 1770 yılında Karaçay'da bulunan Gildenşteld Karaçaylıların Svan ve Gürcülere kendi ürettikleri keçe ve kumaşları satıp karşılığında mal aldıklarının yazmaktadır. Gildenşteld ayrıca Karaçaylıların o yıllarda Kabardey'e kumaş, keçe, av derisi getirip tuz, ince kumaş ve işlenmiş deri değiştirdiklerini bildirmektedir (Lavrov, 1978:102, Tavkul, 1993:186).

Karaçaylılar Kabardey'den tuz alırlardı. Ayrıca Karaçaylılar güney komşuları Svanlarla da kurşun ve kükürt alışverişi yapıyorlardı (Tavkul, 1993:186).

19. yüzyılın ortalarında Dağlılar kumaş, yamçı, deri, yağ, peynir gibi ürünleri Kabardey'e götürüp tahıl karşılığında değiştiriyorlardı. Fakat üretimleri artıp, komşu

bölgelere yollar da yapıldıktan sonra Svanlara, Kutaise, Nartsana'ya, İssi Suv'a (Kislovods?) götürüp ürünlerini satmaya başladılar (Tavkul, 1993:187).

1870'li yıllarda Karaçaylılar deri, yün, yağ gibi ürünlerinin yanı sıra at, koyun, sığır sürülerini Kafkas dağlarındaki geçitlerden Gürcistan'a ve Abhazy'a geçirerek satıyorlardı. Ayrıca kuzeydeki Çerkesk, Pyatigorsk gibi şehirlerin panayırlarında da Karaçay'dan gelen hayvan sürüleri satılıyordu (Tavkul, 1993:188).

Klaproth da Karaçay'da vahşi hayvanların bol olduğunu bu yüzden avcılığın yaygın olduğunu belirtmektedir. Klaproth Karaçaylı avcılarının elde ettikleri kürk ve derileri Türklere ve Kabardeylere sattıklarını yazmaktadır (Klaproth, 1823:290; Tavkul, 1993:190).

16. yüzyılda Karaçay-Malkarlılar sadece arpa yetiştiriyorlardı. Mısır çok sonraları Kabardey'den getirildi. 16.-17. yüzyılda dağlılar bahçede yetiştirilen sebzeleri, patatesi bilmiyorlardı. Bunlar 1880'lerden yıllardan sonra Karaçay-Malkar'da yayıldı (Mokayev, 1976:93; Tavkul, 1993:182).

Orman ürünleri de Karaçaylıların geçimlerini sağladıkları bir başka kaynaktı. Ormanlardan kesilen ağaçlar Çerkesk, Nartsana, Esentük gibi şehirlere götürülerek satılırdı (Şamanlanı İ, 1987 136; Tavkul, 1993:189).

Karaçay-Malkarların Çerkeslerden aldıkları ürünler buğday ile de sınırlı değildi. Tuz, kumaş, kurutulmuş balık, çok çeşitli silahlar da almaktaydılar. Klaproth, Karaçaylıların Çerkeslerden bal da aldıklarını yazar. Bunu yetiştirdikleri ve doğadan topladıkları meyve ve yemişleri bal ile kaynatıp o günlere özgü bir çeşit reçel yapımında kullanırlardı. Ve bu reçeller Çerkeslere ve Türklere satılırdı.

19. yüzyılın sonlarında 20. yüzyılın başlarında Karaçay-Malkarların Çerkeslerden aldıkları ürünlerin bir diğeri de koyun kırpma makaslarıydı. Kabardey ülkesindeki en ünlü makas üreticisi Vındij ailesi idi. Vındij makasları yerel pazarlarda 3-4 ruble yani bir koyun etmekteydi. Vındij makasları Kundeteyli (Çegemli) iki tüccar L. Atalık ve Z. Nazran tarafından Karaçay'a götürülür ve satılırdı.

Çerkesler Karaçay-Malkarlardan büyük ve küçükbaş hayvani yün, keçe, halı ve kilim alırlardı. Karaçay Malkarlılar için getirisi en yüksek ürünler ise ayı, tilki, tavşan gibi hayvanların derileri idi.

19. yüzyılın ikinci yarısında Çerkesler ve Karaçay – Malkarlılar arasındaki ticarete büyük rol oynamaya başlayan tüccarlar dağlılara sipariş ettikleri ürünleri Gumkale (Georgievsk) gibi şehirlerde pazarlarda satmaktaydılar. Bu ürünlerin başka toptancılara geri satıldığı da olmaktaydı. Kuban düzlüklerinden gelen bu talebin temel nedeni Rus işgalinin arkasından bölgeye yerleştirilen Kazak nüfusundaki patlama idi. Kazaklar çok büyük sayılarda ve hızla Kafkasya’da iskân edilmiş olsalar da, bölgedeki doğal kaynakları ve yarı ürünleri Kafkasyalılar kadar ustaca işleyecek beceriye henüz ulaşamamışlardı.

Çerkesler ve Karaçay-Malkarlılar arasındaki diğer bir ticaret ise arazi idi. Karaçay Malkarlı feodal beyler Çerkeslerden zaman zaman arazi satın almaktaydılar. Mesela 1836 senesinde Navruz Misost’un Özdenlerden Aslan ve İsmail’e Karakaya ve Takalkaya arasında bir arazi parçası sattığı ve karşılığında 513 koyun ve 60 büyük baş hayvan aldığı kaydedilmiştir (Barazbiev, 2000:57).

Çerkesler de zaman zaman Karaçay-Malkarlılardan arazi almaktaydılar. Çerkeslerin yukarılarda arazi almalarının en önemli nedeni düzlük arazilerdeki Rus kolonizasyonu sonucunda arazilerinin azalması idi. Kuzey topraklarının yitirilmesi, kuzeye Kazak iskanlarının yapılması ile birlikte arazi sorunu görülmeye başlamıştı.

1700’lerin sonu 1800’lerin başında Hatokşoko Kasey, Çegem’de Malkarlıoko ailesinden Sarı-Tüz’ü, Akiy ailesinden Almalı’yı satın almıştı. Hunukbot ve Pork mevkilerinde de Barasbiylerden arazi satın almıştı (Barazbiev, 2000:56).

Havanın halen soğuk olduğu ilkbahar başında ve daha çok soğumadığı güz sonunda Karaçay-Malkarlar sürülerini Çerkeslerden kiraladıkları otlaklara, düzlük arazilere indirmektedirler. Yaylalar ve otlaklar Çerkesler ve Karaçay-Malkarlar arasındaki etnokültürel bağlantıların merkezi durumundaydı. Bu mevsimsel insan hareketleri iki dilliliğin gelişimi için de oldukça büyük bir etkendi.

Karaçaylılar'da temel uğraş küçükbaş hayvancılıktır. Kışın hayvanlarını otlamak için Kabardey ovalarına salarlar. Yazın ise yüksek dağlardaki otlaklara çıkarlar (Byhan, 1936:240; Tavkul, 1993:58).

18.yüzyılın ikici yarısı tüm Kafkasya için büyük değişimler dönemi idi. Rus Çarlığı Kafkasya'da karakol şehirler kurmaya başlamış, kuzeyden Kazak nüfusunu Kafkasya getirmeye başlamıştı. Gürcü Askeri Yolu adını verecekleri Daryal geçidi ve bugünkü Vladikafkas şehrine yerleşerek Orta Kafkasya ve Doğu Kafkasya arasındaki bağlantıyı kesmişlerdi. Bunun yanında Nogay steplerini ele geçirerek Çerkesler için çok büyük öneme sahip Kurey Ovasına hayvan sürülerinin çıkışının önüne geçmişlerdi. Kabardey folkloründe, koyunumuz Kurey Ovasında yayılırdı (Dimelır Kurey Gubgo şihurt) diye şarkılarda anlatılan ovaya çıkışın kapanması Orta Kafkasya'da Çerkes ekonomisinin çöküşünü başlatmıştı. Bu ovaların kaybedilmesi, sonbahar otlaklarını azaltırken, Kuzey topraklarından dağ yamaçlarına doğru göç etmek zorunda kalan köyler ve hayvan sürüleri iç taşımalara zemin hazırlamaktaydı. Rus işgaline direnen Kabardey prensleri savaş ekonomisini destekleyecek üretime ve vergilere hiç olmadığı kadar ihtiyaç duymaktadırlar.

1795'te vefat ettiği kaydedilen Malkarlı halk şairi Zantuvdu'ya ait bir destanda Uruh Vadisi'nde yaşayan Oset soylularının Kabardeylere vergi vermeyi red etmeleri üzerine vergi tahsilatı için giden orduya Lezguar Geçidinde saldırmasını konu alır (Tavkul, 2010:25).

Uruh Vadisi'nde yaşayan Osetlerin hayatlarının Malkarlı bir halk şairi tarafından bu kadar detaylı anlatılabilmesinin temel sebebinin Yukarı Malkarlı ile Uruh Vadisi'ndeki köylerin Ştulu Geçidi ile birbirine gidip gelebiliyor olmasıydı. Digorların da Müslüman bir topluluk olması evlilik yoluyla ve atalık yoluyla kurulan bağları arttırmış olmalı.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Karaçaylılar Kabardey'in büyük prensine vergi olarak her yıl 300 koyun, ayrıca her ev başına bir sepet buğday ve bir büyük tas dolusu yağ veriyorlar (Şamanov, 1971: 54).

Malkarlı folkloründeki bu destan o günün tarihi gerçekleri ile de örtüşmektedir. Kabardey prensleri vergi toplamak konusunda çok büyük zorluklar yaşamaya başlamışlardı. 1787 tarihli bir evrakta, Çerek Vadisi'nden dört temsilcinin Rus makamlarına başvurarak Kabardey baskılarına karşı koruma karşılığında yemin ederek Rus vatandaşlığına geçtiğini kaydeder. Rus subayı Urakov bu olayla ilgili yazdığı raporda Malkarlı elçileri memnuniyetle karşıladığını yazar. Bunun sebebi olarak da Kabardeylerin Malkarlılarca zor zamanlarda her zaman misafirperverlikle karşılandıkları ve destek gördüklerini söyler. Rusya'nın ise Malkarlılar arasında sadık ilişkilere ihtiyaç duyduğunu yazar (Barazbiev, 2000:60).

Hem Zantuvdu'nun destanından Uruh Vadisi'nde hem de Rus arşiv belgelerinden gördüğümüz kadarıyla Çerek Vadisi'nde vergi tahsilat sisteminin ciddi zarar gördüğü anlaşılmaktadır.

Karaçay-Malkarlar Kafkasya ve Kafkasya Ötesi arasındaki ticarette önemli bir köprü görevini gerçekleştirmekteydiler. Kafkas Dağları'nın hem Kuzey hem de Güney tarafında ticari bağlantıları vardı. Kutaytsi vilayeti sınırlarındaki Gebi ve Chiola köyleri sakinleri – Malkarlılar onları Malkar Ebze, Malkarlı Gürcüsü olarak adlandırdıkları, Kafkas Dağları'nı aşip ipek ve metal eşya gibi birçok ürünlerini Karaçay-Malkarlı köyelerine getirirlerdi. Malkarlıların Geze olarak adlandırdıkları, Gürcüce adı Gebi köyden dağlardaki geçitlerden at sırtında, metal ürünler, nal, kama, zincir, çapa, koşum takımları, saban demiri gibi ürünler getirilirdi. Bugün dahi Malkarlılar arasında Geze Temir, Geze demiri terimi bilinmektedir. Yılın bazı zamanlarında gerçekten ulaşımın çok zor olduğu bu yolları çok iyi bilip kullandıklarını Svanı dağ durdurmaz (Ebzeyi tav tımaz) diye anlatır bir atasözü.

1.4. Dil

Karaçay dilinden ilk bahseden 15. yüzyılda Başpiskopos Johannes Galonifontibus olmuştur. Kara Çerkesler'in Ak Çerkes dili dışında bir dil konuştuklarını yazmıştır. 17. yüzyılda da misyoner Archangelo Lamberti Karaçay dili için şöyle yazar. "Dilleri bir Türk dilidir. Anlaşılmayacak kadar hızlı konuşurlar. Etraflarını çevreleyen halklarca konuşulan onca barbar dilinin ortasında,

Karaçayların dillerini bu kadar temiz bir şekilde korumalarına çok şaşırdım” (Akbaev 1963: 8-9).

Macar bilim adamı Wilhelm Pröhle'nin 1909-1916 yılları arasında Budapeşte'de Keleti Szemle dergisinde yayınladığı makaleler ile Karaçay – Malkarlı dili saha çalışmalarında oldukça büyük katkılar yapmıştır. Makalelerden biri Karaçayca – Almanca 68 sayfalık bir sözlük ve 88 sayfalık Karaçayca dil malzemesi derlemesidir. Diğer bir makalesi Çerek diyalekti üzerine yazılmış 32 sayfalık bir dilbilgisi ve 80 sayfalık bir sözlüktür. Ve yine tamamı Çerek Vadisi'nden derlenmiş 140 sayfalık bir derleme de diğer bir makalesidir.

Karaçay Malkar Türkçesi Türk lehçelerinin Kıpçak kolunun Kafkasya'daki güney bölümünü meydana getirir (Tavkul, 2000, 4).

Karaçay Malkar diyalektleri başlıca üç gruba ayrılır.

- 1.Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti (ç'leyen diyalekt: çaç saç, cer yer, köçüb göçüp);
- 2.Malkar (Malkarlı) diyalekti (ts'leyen diyalekt: tsats saç, dzer/zer yer, köçüf göçüp);
- 3.Holamlı-Bızıngılı diyalekti (karışık diyalekt: çaç/tsats, zer/jer/cer saç, zer/jer/cer yer, köçüb/köçüf göçüp). Yazı dili Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti üzerine kuruludur (Tekin, Türk Dilleri, 2015, 132).

Karaçay Malkar dilinin üç değil iki diyalekti olduğunu savunan birçok bilim adamıda, c ve ç sessizlerine göre diyalekt sınıflandırmasını şu şekilde yaparlar;

1.ç'leyen diyalekt: çaç saç

a)c'leyen Karaçay-Kuban Vadisi ağzı: col yol

b)c'leyen Baksan Vadisi ağzı: col yol (Baksan'da ağzındaki c sessizi Karaçay-Kuban ağzındakinden daha yumuşak olan bir c sessizidir. voiced post-alveolar affricate

c)j'leyen Çegem Vadisi ağzı: jol yol

d)Holamlı – Bızıngılı ağzı: zol/jol yol (Bu ağızda hem z hem de j sessizi kullanılır.)

2.ts'leyen/z'leyen diyalekt: tsats saç, zol yol. Çerek (Malkarlı) vadisinde.

Söz başında j sesinin hâkim olduğu bölgelerin Kabardey Çerkesleri'ne, z (dz) sesinin hakim olduğu bölgelerin ise Oset ve Gürcü-Svan'a yakın olması bu bölgelerde konuşulan dilin fonetik yönden Kabardey ve Oset dillerinden etkilenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Mesela Karaçay-Malkar dilinde Canbolat ve Canhot biçiminde söylenen isimler Kabardeyce'de Janbolat ve Janhot, Osetçe'de ise Zanolat ve Zanhot şekillerindedirler (Tavkul, 1993:201).

1.5. Problem

Çerkes ve Karaçay-Malkar dil ve edebiyatları arasındaki etkileşimlerin incelendiği çalışmaların çoğu, sözcük alımlaması konusunda yapılmıştır. Sözcük alımlaması dışına çıkabilmiş çalışmaların sayısı oldukça azdır. Çerkes ve Karaçay-Malkar dillerinin etkileşimlerinin araştırıldığı çalışmaların böyle dar bir alana sıkışmış olmasının nedenlerinden biri, 20. yüzyılda bu her iki dili de konuşabilen birey sayısındaki ciddi azalmadır. 19. yüzyılda Karaçayların anadillerinin yanında Çerkesçe de konuştukları bilinmektedir (Yohann F. Blaraberg, 1833:230). Bolşevik Devrimi'ne kadar iletişim dili olan Çerkesçe, yerini Rusçaya bırakmıştır.

Çerkes ve Karaçay-Malkar dil ve edebiyatlarının etkileşimlerini inceleyen çalışmaların kısıtlı ve yüzeysel kalmasının bir diğer nedeni de, Sovyetler Birliği'nin son döneminde ve Glasnot ve Perestroyka sonrası yıllarda giderek artan milliyetçi söylemlerinin Rus karşıtlığı yerine, komşu halklardan düşman aramaları olmuştur. Bunun olası karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarını iyi etkilediği söylenemez.

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için gerekli olan dilbilgisi ve becerisine en rahat ulaşabilecek grup, Türkiye'de yaşayan ve Çerkesçe bilen insanlardır. Türkçe bilmek Karaçay-Malkarca öğrenimine girişen bir birey için büyük bir avantajdır.

20. yüzyıl öncesi döneme ait çok az yazılı edebiyat ürününe sahip iki toplum için de sözlü edebiyat tarihi gerçekliğin en önemli kaynakları durumundadır. 18 ve 19.yüzyıllarda işgale uğrayan ve çok uzun süren savaflara sahne olan Çerkesya'da yaşanan trajediyi anlatan Karaçay-Malkar destanları ve ağıtları, o dönemde Karaçay-Malkar halkının Çerkesleri sadece akraba ve komşu olarak değil aynı zamanda en büyük müttefik olarak gördükleri gerçeğini çok açık şekilde yansıtmaktadır. Ancak

tarihi gerçeklik ile algı arasındaki mesafe günümüzde oldukça açılmış ve toplumların hep birbirleri ile kabile temelinde ihtilafli yaşamış oldukları fikri yaygınlık kazanmıştır. İşte bu algının kırılabilmesi için bu çalışma gerçekliğe doğru atılmış bir adım olarak öngörülmüştür.

Bu çalışmanın yapılma nedenlerinden biri de Kafkas Dağları'nın yüksek yaylalarında yaşayan Karaçay-Malkar halkının bu zor coğrafyadaki Kuzey Kafkasya ve Kafkasya ötesi arasında komşuları Svan ve Digor halkı ile beraber çok büyük bir kültürel ve ticari köprü rolü oynamış olmasıdır. Bu kültürel köprü'nün Kafkasya'daki kültürü, toplumsal kurumları, modayı, el sanatlarını Kafkas ötesine götürdüğü Kafkasya'daki kültürü, Nart Destanlarını ve Çerkes hayatını dağlar aşırıp güney topraklara götürmüştür. Bu yoğun etnokültürel etkileşimlerin de anlaşılması için öncelikle Karaçay-Malkar ve Çerkes dil ve edebiyatlarının karşılaştırılması olarak incelenmesi gerekmektedir. Ancak günümüze kadar bu konuda çok az araştırma yapılmıştır. Bu da Kafkasya üzerine çalışan birçok araştırmacı için engel oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları uluslararası tarihi anlamak için de önemli bir araçtır. Karşılaştırmalı edebiyat okumaları ve çapraz incelemeler, Rus işgali öncesi Kafkasya tarihi hakkında birçok fikir verebilmektedir.

Tarih boyunca herhangi bir sınır ile ayrılmadan beraber yaşamış iki toplumun bu ilişki şekli hem insanların hem de fikirlerin iki toplum arasında özgürce hareket etmesini sağlamıştır. Bu durum halk şairlerine özgür seyahat olanağı sağladığı için, çok iyi haber alınan komşunun ağıtları da şarkıları da her iki toplumca iyi bilinmekteydi. Hodz köyünde gerçekleştiren katliamın ağıtının Karaçay'da yakılması bunun iyi bir örneğidir. Rus işgaline direnen gerilla liderlerinden Hatokşokoğlu Canbolat'ın destanın da Karaçay'da Karaçaylar tarafından Karaçayca söylenmiş olması da günümüzdeki etnik iletişimin geçmiştekinden ne kadar farklı olduğunu göstermektedir.

İşte bu sıraladığımız mantık ve düşünceler ışığı altında, Çerkes ve Karaçay-Malkar ilişkilerinin tarihsel gelişimi ve değişiminin dil ve edebiyat üzerindeki etkilerini araştırmak araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

1.6. Amaç

Her iki dilin sözcük hazineleri, deyimsel ifadeleri, atasözleri ve birçok farklı sözlü edebiyat ürününün incelenerek etkileşimler ve özellikleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, bu çalışmada cevabı verilemeyecek yeni soruları da sorarak konu hakkında ileride araştırma yapacaklara da temel hazırlanması amaçlanmaktadır.

Çerkes ve Karaçay-Malkar dilleri birbirlerini nasıl etkilemişlerdir? Bu etkileşim sözcük hazineleri, deyimsel ifadeleri, atasözleri, dilbilgisi kuralları ve sayı sayma sistemlerinde nasıl gerçekleşmiştir? İki dillilik ne kadar yaygındı ve iki dilliği oluşturan toplumsal sebepler nasıl değerlendirilebilir? Karaçay-Malkarca'nın lehçelerinin hangisi üzerinde, hangi Çerkes topluluğunun aksanı etkili olmuştur.

Karaçay-Malkar halk edebiyatındaki Çerkes imajı tekil midir, çoğul mudur? Bu imaj tarih içinde nasıl değişmiştir? Karaçay-Malkar halk edebiyatındaki hangi ürün Çerkesler hakkındadır? Çerkes edebiyatında Karaçay-Malkar imajı nasıldı? Hangi metinler Karaçay-Malkarlar hakkındadır? Kafkasya'nın işgal yıllarında söylenmeye başlamış Karaçay-Malkarca ve Çerkesçe destan ve ağıtlar gibi halk edebiyatı ürünlerin beraber okunması tarihin gerçeği ve folklorün gerçeğini birbirlerine yakınlaştırır mı? Karşılaştırmalı edebiyat okumalarının yetersiz olması kötücül milliyetçilikleri nasıl beslemektedir? Dil araştırmalarının siyasi yönleri nelerdir? Halklar arası barışa karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları nasıl katkılar sağlayabilir?

1.7. Önem

İkinci Dünya Savaşından sonra çok çeşitli çalışmaların yapıldığı karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarına bakıldığında bu çalışmaların akademik olduğu kadar siyasi amaçları da olduğu düşünülmektedir. Bu siyasi amaçlar genellikle halklar arası ilişkilerin gelişmesi ve çeşitlenmesi ve muhtemel anlaşmazlıkların daha insancıl temellerde ele alınması olmaktadır. Ve karşılaştırmalı edebiyat çalışan araştırmacılar milliyetçi ve bölgeci önyargıların ötesinde edebiyat ürünlerini çok dilli ve çok uluslu bir temelde ele almaktadırlar.

Karşılaştırmalı edebiyat alanı doğası gereği çok uluslu ve uluslar ötesidir. Bu çoğul evrende farklı ulusların edebiyat ürünleri eşzamanlı olarak okunur. Dünyadaki bazı coğrafyalarda bu ulus ötesi tavır, bir seçenek olmaktan çok bir zorunluluktur. Kafkasya da böyle bir alandır. Kafkasya gibi çok uluslu coğrafi bir bölge karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için çok elverişlidir ve bu çalışmalar ortak Kafkasya mirasının çerçevesini çizebilir. Bu disiplin ulusal üstü bir düzlemde birçok ulusal edebiyatı eş zamanlı olarak ele alır ve önemli çözümler üretebilir (Ahmet Cuma, 2018:10).

Ulusal üstü bir düzlemde kültürel ilişkiler ve çok kültürlülük ile uğraşan karşılaştırmalı edebiyat bilimi aynı zamanda edebiyatın diğer sanatlarla, başka medyalarla ve edebiyat biliminin diğer disiplinlerle olan ilişkisini karşılaştırarak inceler (Ahmet Cuma, 2018:10).

Bireysel filolojiler metinleri tarihsel öncüleriyle veya aynı zamanda meydana gelmiş metinlerle ilişkilendirmeye çalışırken karşılaştırmalı edebiyat metinleri özellikle farklı kültürlerdeki metinlerle ilintilemeyi amaçlar. Uluslararası ilişkilerin yapılandırılmasındaki hedef, bir eseri daha geniş, ulusal sınırların ötesinde ve böylelikle daha mantıklı bir bağlam içinde görebilmektir (Ahmet Cuma, 2018:10).

Hiçbir ulusal edebiyat, başka ulusların edebiyatına bakmaksızın, sadece kendinden meydana gelmemiştir. Her filolog metinlerin konu, motif, biçim ve oluşum serüvenleri bakımından izole edilmiş olarak incelenmelerinin mümkün olmayacağını bilir. Barışçıl bir amaç güderek farklı olana kapılarını açmak ayrıcalıklı olmanın bir gereğidir (Ahmet Cuma, 2018:10).

Klasik filolojilerin Komparatistik'e yönelttikleri en yaygın eleştiri bir eserin karşılaştırıldığında, itibarının azalacağına dairdir. Oysa bunun bir yanlığı olduğu kesindir. Çünkü bir eserin özgünlüğü ancak diğer eserlerle karşılaştırıldığında anlaşılabilir. Aslında bir eser uluslararası bir platforma taşındığında yaygınlığı daha geniş kitlelere taşınarak takdir edilme olasılığı artar ve böylelikle kıymeti ve saygınlığı üst seviyeye taşınır. Ayrıca karşılaştırmalı yöntem bilgisi ulusal filolojilere küçümsenmeyecek derecede teorik kaynaklar sunmaktadır. Aynı zamanda metot

gelişimini sağlayarak, ulusal filoloji derslerine yeni ufuklar açar. (Ahmet Cuma, 2018:10)

1.8. Varsayımlar

Kafkasya etnik çeşitlilik ve bölgede konuşulan dil sayısı bakımından dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. İslâm coğrafyacıları buraya Cebelülelsine (diller dağı) adını vermişler ve buradaki 300'e yakın dilden bahsetmişlerdir (Géographie d'Aboulféda, II/1, s. 93) Böyle büyük bir çeşitliliğin olduğu bir Kafkasya'da, bu çeşitliliğin bölgenin en belirgin özelliklerinden olduğu görülmektedir.

Çerkes ve Karaçay-Malkar halklarının beraber yaşadıkları Orta Kafkasya'da da durum aynıdır. Çerkes, Karaçay-Malkar, Oset ve Svanların birbirlerine çok yakın ve yoğun ilişkiler içinde yaşadığı Orta Kafkasya'da, Çerkes ve Karaçay-Malkar ilişkilerini araştırmak için dil ve edebiyat çok uygun araştırma sahasıdır. Çerkes ve Karaçay dil ve edebiyatları birbirlerini birçok yönden etkilemişlerdir. Bu etkileşim de coğrafi ve sosyal birçok konu ile de bağlantılıdır. Birçok edebiyat eserinde, deyimde ve atasözünde bu durum gözlenebilmektedir.

1.9. Sınırlıklar

Bu çalışma Çerkes ve Karaçay-Malkar halk şiiri antolojileri, sözlükleri, atasözleri ve deyimler gibi yazılı malzemenin yanında kaydedilmiş radyo ve TV yayınları gibi birçok sesli ve görsel malzeme taranmıştır. Yirmi beş gün süren Kafkasya saha gezisinde de birçok veriye ulaşılmıştır.

Karaçay-Malkarlar coğrafi konumları nedeniyle, Çerkes toplulukları arasında en çok Kabardey ve Besleneyleyler ile ilişkiler içinde olmuşlardır. Bundan dolayı da Çerkesler edebiyatındaki Karaçay-Malkar imajı incelenirken ulaştığımız kaynakların büyük bölümü de Kabardey ve Besleneyleylerden derlenen sözlü eserlerdir.

1.10. Tanımlar

Karşılaştırmalı Edebiyat: Karşılaştırmalı edebiyat kültürlerarası, disiplinler arası ve hümanist bir bakışla ulusal ve bölgesel sınırları geçerek edebiyat ve kültürel üretimin diğer alanlarında yapılan karşılaştırmalı çalışmalardır.

Komparatistik: Bknz. Karşılaştırmalı Edebiyat

Köçkücülük: Karaçay-Malkar halkının 1943-1957 arasında Orta Asya'da sürgünde geçirdiği 14 yıllık dönem.

Hajret: 1821-1822 yıllarında Büyük ve Küçük Kabardey'den göçüp Kuban Nehri'nin batısına geçen 62 köy için kullanılan coğrafi ve siyasal terim.

Glasnost ve Perestroyka: Açıklık ve yeniden yapılanma anlamına gelen Rusça sözcükler. 1985'te Gorbaçov'un başlattığı demokratikleşme süreci.

Atalık: Soylu ailelerin çocuklarını yetiştirmeleri için ergenlik çağına kadar başka ailelere vermeleri.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli:

Çerkes ve Karaçay-Malkar dil ve edebiyatları arasındaki etkileşimleri araştırdığımız projemizde tarama modeli kullanılmıştır. Her iki dilin de halk şiir antolojileri, atasözleri ve deyimler sözlükleri taranmış ve araştırmada kullanılacak malzeme derlenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem:

Bu çalışmanın evreni iki ayrı dil standardı olan Karaçay-Malkar dili ve yine iki ayrı dil standardı olan Çerkesçenin halk şiiri, atasözü ve deyimler varlıklarıdır.

2.3. Veriler ve Toplanması:

Araştırmada kullanılan veriler literatür ve kaynak taraması ile toplanmıştır. Eskişehir’de Yazılıkaya ve Kayseri’de Eğrisögüt Karaçay köylerinin yanı sıra Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Malkar Cumhuriyetleri’ndeki beş ayrı vadideki en eski Karaçay-Malkar köyleri ziyaret edilerek, folklörde karşılaştığımız yerler hakkında detaylı notlar alınmıştır.

3. ÇERKES VE KARAÇAY-MALKAR DİL VE EDEBİYATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER

Karşılaştırmalı Edebiyat alanı çok geniş bir yelpazede araştırma olanakları sunmaktadır. Çerkes ve Karaçay-Malkar dil ve edebiyatlarını karşılaştırdığımız çalışmada, atasözü, deyim ve kelime hazinelerini inceledik. Bu inceleme sonrasında, Çerkes kimliğinin Karaçay-Malkar edebiyatındaki görünümünü ve Çerkes edebiyatındaki Karaçay-Malkar imajını araştırdık.

Atasözleri ve deyimlerin karşılaştırması için yapılan taramada oldukça çok sayıda ortak ve benzer atasözlerine ulaştık. Bu durum çok uzun zamandan beri ilişki içinde olan iki toplumun kültür etkileşimlerinin yoğunluğu tekrardan teyit etmektedir. Kafkasya farklı yüzyıllarda farklı uluslara yurt olmuştur. Geçmişte Kafkasya’da yaşayan ancak daha sonraları ya dünyanın farklı yerlerine göçmüş ya da komşu topluluklara kaynaşmış olanları vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri de Kıpçaklardır. Bir Kıpçak dili olan Karaçay-Malkarca dil malzemelerinin Kafkasya tarihi hakkında daha birçok ipucu ve veriyi sakladığını düşünülmektedir. Kafkasya gibi çok uluslu ve çok dilli bir coğrafyada yapılan her türlü araştırmanın karşılaştırmalı ve çok disiplinli bir tutumla yapılması, geçmişin daha iyi anlaşılmasını sağlarken, milliyetçiliğin birbirinden uzaklaştırdığı bireylere de yeni bakış açıları kazandırabilecektir.

Bu çalışmada atasözleri, deyimler ve sözcüklerin büyük ölçüde Çerkesçe’den Karaçay-Malkarca’ya geçenler incelenmiştir. Ancak Çerkesçe ve diğer Kafkas dillerindeki Kıpçak mirası da daha detaylı olarak araştırılması gereken çok önemli bir noktadır. Divan-ü Lügat-it Türk ve Codex Cumanicus gibi kaynaklarda da Çerkes ve Karaçay-Malkar dil ve edebiyat etkileşimlerinin izlerini sürebileceğimiz birçok ipucu vardır.

3.1. Atasözleri

Çerkes ve Karaçay-Malkar atasözleri üzerinde yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar dil etkileşiminin boyutlarını daha iyi anlamamızı sağlar. Ancak günümüze kadar bu konu üzerinde detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Hem karşılaştırmalı edebiyat hem de karşılaştırmalı dilbilim için Çerkes ve Karaçay-Malkar dilleri ve edebiyatları birçok çalışmaya gereksinim duyulan alanlardır. Atasözü ve deyimler üzerine yapılacak çalışmalar bu alandaki boşluklardan bazılarını dolduracaktır.

Atasözünün tanımı araştırmacıların bakış açılarına göre değişebilmektedir. Sözelimi atasözü; Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler (Aksoy, 1993:5) olarak belirtilmiş, bir diğer tanımı da; Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel: Her atasözü yerleşmiş bir itiyadın, bir âdetin, bir huyun söz biçimine girmesi, böylelikle perçinleşmesi demektir. (TDK, Güncel Türkçe Sözlük)

Atasözleri birçok coğrafi, tarihi ve etnokültürel bilgiler sağlamaktadır. Kafkasya'da işgal ve sürgünden önceki yaşama ilişkin birçok bilgiyi atasözlerinden öğrenebiliyoruz. Çerkeslerin Tube Xase adını verdikleri büyük toplantıyı, Humbeley Irmağı kıyısındaki savaşı, Kurey ovasına yüzlerce sürü koyunun çıkması gibi birçok bilginin kaynağı atasözleridir. Geniş toplum kesimlerini ilgilendiren savaş, salgın hastalık, göç gibi olaylar ve toplumun bu olaylara bakışı atasözlerinde bulunabilmektedir.

Öte yandan, Çerkes ve Karaçay-Malkar atasözlerinin karşılaştırmalı olarak araştırılması, Kafkasya hakkında daha yeni ve ilginç bulgulara ulaşılmasını sağlayabilecektir. Ve bu bilgiler sadece Orta ve Doğu Kafkasya ile de sınırlı değildir. Mesela atasözleri bize çok eski zamanlardan beri Kafkas halklarının coğrafi olarak uzaktaki soydaşları hakkında da bilgi ve fikir sahibi olduklarını göstermektedir. Sözelimi, aşağıdaki örnekler bunu kanıtlamaktadır.

Tub'daki arazi dağıtıldığında orada değildiysen, Abezeh değilsindir. Туб хьэсэ гуэшымы уахэмытамэ, уАбазэхэкъым. Тубэ хьасэ гошымы уахэмытыгъамэ, уабдзахэп.

Kara günde Bjediğular kardeşdir. Ем шыгъуэ Бжэдыгъур зэшц Ем и лъэхъан Бжэдыгъур къошц.

Su matarasız Kurey ovasına gidilmez. Псылъэншэу Къурей ихьэркъым. Псышъулъэ амылыгъэу Къурей шъолгырым ихьарэп.

İstanbul'a giden orada ölüyor, gitmeyeni gitme fikri öl dürüyor. Истамбылыжкымы имыкыр щоллэ, иклар йолыхь. Истамбыл мыклуагъэр фаллэ, клуагъэр елыхьы.

Yukarıdaki Çerkes atasözlerinin yanı sıra Karaçay-Malkar atasözleri de etnoğrafik geçmiş hakkında birçok bilgiler vermektedir.

Deli Canibek'in Çegem'e gitmesi gibi Teli Canibek Çegemge barğança (Tavkul, 2016:270).

Kumuklunun karpuzdan çıkması gibi Kumuklu harbızdan çıkğanlay (Tavkul, 2016:263).

Yirmi koyunu altmış Svan güdüyordu Cıyırma koyunu üç cıyırma Ebze küte edi (Tavkul, 2016:105).

Kafkasya'nın etnokültürel geçmişi üzerinde yapılan araştırmaların karşılaştırmalı ve çok dilli olarak ilerlemesi, hem elde edilen verileri daha anlaşılır kılacaktır hem de halklar arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Daha önce de söz ettiğimiz gibi Karaçay-Malkarlılar Svanlar ile komşulardır. Bugün iki halk arasında Rusya Federasyonu ve Gürcistan sınırı bulunmasına rağmen, Sovyetler Birliği dağılana kadar, yüz yıllarca herhangi siyasi bir sınır olmadan, iki halk oldukça yakın ilişkiler içinde bulundular. Tek bir atasözü üzerinde bir inceleme yapıldığında, birçok çıkarsama yapılabilmektedir. Cıyırma koyunu üç cıyırma Ebze küte edi, Yirmi koyunu üç yirmi (altmış) Svan güdüyordu (Tavkul, 2016:105). Bu

atasözünde üzerinde ilk durulması gereken nokta, sayma sistemidir. Çerkes sayma sistemi, onluk değil yirmilik sistem üzerine kuruludur. Çerkes sayı sistemi Karaçay-Malkar diline geçmiştir.

İki yirmi gün et yemeyen insan dininden çıkar. Eki cıyırma künnü et aşamağan adam dininden çıkar (Aliylanı, 1963:383).

Duvut köyünden kaçırılan hayvanlar ile beraber otuz (yirmi ile on) kadını da esir almışlardı, esirlerin içinde Tatarkannı sütannesini de gitmişti. Duvutdan mal sürgen bla birgeley, cıyırma bla on katınnı cesirge alğandıla, cesirleni içinde Tatarkannı emçek anası da ketgendi (Karaçay Halk Cırla, 1969:259).

Yirmi koyunu üç yirmi (altmış) Svan güdüyordu Cıyırma koynu üç cıyırma Ebze küte edi (Tavkul, 2016:105). Bu atasözü sayma sisteminin yanı sıra Karaçay-Malkarlıların Svan sosyal hayatını çok iyi bildiklerini de göstermektedir. Çok büyük bir hayvancılık deneyimine ve becerisine sahip Karaçay-Malkar halkının, sürü ve yayla organizasyonundaki becerisi tüm Kafkasya'da çok iyi bilinmekteydi. Kartcurt, Hurzuk ve Üçkulan köyleri hayvancılığın en fazla geliştiği yerlerdi. 1913 yılında bu üç köyün toplam koyun sayısı 385.510 (Tavkul, 1993:177). Belki de tüm Avrupa'da kişi başına düşen küçükbaş hayvanın en çok olduğu yer Karaçay'dı. Türkiye'de 300-350 koyun bir sürüdür. Üç Özen'de yani Hurzuk, Kartcurt ve Üçkulan'da 1000 sürünün üzerinde küçükbaş stoğu vardı. Çok sayıdaki hayvanın otlatılması için gerekli beceriye sahip Karaçay-Malkar halkının, yirmi koyunun arkasındaki bir kalabalığı karikatürize çok doğaldır.

Laba Irmağı'nın kaynağına yakın bir yerde Ahmet Dağı adında bir dağ vardır. Bu dağın tam dibinden Laba Nehri akar. Dağ yüzeyi dik kayalıklardan oluştuğu için bu dağa ne aşağıdan çıkılabilir ne de yukarıdan inilebilir. Ancak bu dağın kaya yüzeyindeki oyuklara arılar yuva yaparlar. Zaman zaman birçok arı kolonisinin yuva yaptığı bu oyuklarda o kadar çok bal olur ki bu dağdan düşen balın Laba nehrini dahi tatlandırdığını anlatan efsaneler vardır. Stalin döneminde bir araştırma gezisinde dağcılar tarafından bu oyuklara ulaşıncaya kadar kimseler bu oyuklardaki baldan almayı başaramamışlardı. Ahmet Dağı ve çevresi günümüzde de birçok arıcının ve bal üretiminin yapıldığı bir bölgedir. Bu geçmişte de böyle olmalı.

Ahmet Dağı hem Çerkes hem de Karaçay-Malkar sözlü edebiyatındaki sözü edilen yerlerdendir. Ahmet Kayası'nda bal var, ondan bana ne fayda var? Ahmatqayada bal bardı, andan manga ne hayır bardı? (Tavkul, 2016:31). АХЪМЭТ И ФОИЩ, УЛЬЭМЫЛЭСМЭ СЫТ И СЭБЭП. Ahmet'de bal dolu, yetişmezsen neye yarar?

Coğrafya dili etkilemektedir. Diller birbirlerinden sözcük aldıkları gibi atasözü ve deyimlerde almaktadırlar. Kafkasya gibi birçok halkın yaşadığı bir alanda, sıkı sosyal ilişkilerin kurulduğu bir bölgede bu oldukça doğaldır. Bir iletişim aracı olan dil yaşayan bir yapıdır. Ve her dil anlatım kabiliyetini artıracak alımlalar yapmaktadır. Bu devam eden bir süreçtir.

Çerkes ve Karaçay-Malkar dilleri bazı ortak atasözlerine sahiptirler. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında atasözü ve deyimler karşılaştırılırken birçok farklı yöntem izlenilebilmektedir. Bu çalışmada atasözlerini iki grupta incelemeyi daha anlaşılır bulmaktayız.

1-Birinci grup anlam yönünden ortak atasözleri

2-İkinci grup ise alıntılanmış sözcükler ile kurulmuş atasözleri.

Her iki grubun özelliklerini taşıyan atasözleri ise, tekrardan kaçınmak için bir kez gösterilmiştir.

3.2. Anlam Yönünden Ortak Atasözleri

Allinga tögerek taşnı atsang, kesing anga tüberse. Önünden yuvarlak taşı atsan, kendin ona rastlarsın (Tavkul, 2016:35). Уи япэкІэ мывэ хъурей бгъажэм уІуощІэж (ухуэээжынщ) (Gutov, 2016:256). Мыжьо хъураер уапэкІэ бгъэчъэмэ уІукІэжын (Çelikkıran, 1994:270).

3.2.1. Toplumsal yapıya ilişkin atasözleri

Kafkasya'da akrabalık ilişkilerini çok çeşitli kurallar yönetmekteydi. Bu kurallardan biri de bir erkeğin eşinin anne-babasının evindeki işler ile ilgili söz hakkı olmaması idi.

Kafkasya halklarında toplumsal hiyerarşideki yerin tek belirleyicisi sosyal yapı değildi. Toplumsal rollere göre de bir hiyerarşi mevcuttu. Toplumsal hiyerarşi ve roller konusundaki ortak bakış açısı atasözlerinde de görülebilmektedir.

Köyüvnü ornu eşik artı. Damadın yeri kapı arkası (Tavkul, 2016:47).

Eşeging çok ese da, köyöving damı çokdu? Eşegin yoksa, damadın da mı yok? (Tavkul, 2016:47). Малъхъэр хъумэ, къанщ, мыхъумэ, шыдщ. Махъулъэрэ щыдрэ зэфэдэ (Çelikkıran, 1994:162).

Atasözlerinde halk tarafından çok rahat anlaşılabilir semboller vardır. Bu semboller hem anlamı oldukça güçlendirmekte hem de konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Bastang bolmagan cerge kalağın Pastan olmayan yere kaşğın sokma. Уи луэху зыхэмылтым уи бэлагъ хомылу. УиИоф зыхэмылтым уибэлагъэ хэмыс (Çelikkıran, 1994:265).

Çerkes ve Karaçay-Malkar atasözlerinde semboller ve mesajlar aynı iken, bazen de semboller farklılaşsa da atasözlerinde birbirine çok yakın anlatımlar göze çarpmaktadır.

Adam tabmağan keli başı bla kengeşir. Adam bulamayan havan tokmağına danışır (Tavkul, 2016:28). Sürüvçü tayağı bla kengeşir. Çoban sopası ile istişare eder (Tavkul, 2016:196) Узэчэнджэщын умыгъуэтмэ, уи пылэ гъэтлыси ечэнджэщыж. Danışacak kimseyi bulamıyorsan, şapkanı koy ona danış. Konak Allahın konağı. Misafir Allah'ın misafiri. Хъэщлэр Тхъэм и лыклуэщ. Хъаклэр Тхъам иллыклу.

Konakğa aş berme da kaş ber. Konağa yemek verme, güler yüz göster. Уи шхыным нэхэрэ уи нэщхъ. (Gutov, 2016:294) Цу ныщ нахы нэшИо-гушылу (Çelikkıran, 1994:175).

3.2.2. Yabani hayvanlara ilişkin atasözleri

Hem Çerkes hem de Karaçay-Malkar atasözlerinde hayvanlar üzerinden anlatım oldukça yaygındır. Hayvancılık yapan toplumlardaki evcilleştirilmiş hayvanlar ve onlar için tehlike oluşturan vahşi hayvanlar oldukça geniş yer alır. Çerkes ve Karaçay-Malkar atasözlerindeki her hayvan ve sembolik anlamları da daha geniş karşılaştırılmalı olarak çalışılması gereken konulardandır.

Kurt birçok halk tarafından olumsuz çağrışımları olan bir hayvandır. Çerkes ve Karaçay-Malkar atasözlerinde kurt simgesi ile birçok kereler karşılaşılır. Kurdun yanı sıra tilki de kurnazlığı ve güzelliği ile karşılaşılan hayvanlardandır.

Aşda börü, işde ölü. Yemekte kurt, işte ölü(Tavkul, 2016:47). ЛэжьэнкІэ уашхэщ, шхэнкІэ дыгъужьщ. (Gutov, 2016:54). ЛэжьэнкІэ чЫкьо, шхэнкІэ тыгъужьы (Çelikkıran, 1994:256).

Tülkü ceti börünü aldar. Tilki yedi kurdu kandırır (Tavkul, 2016:216). Бажэм дыгъужьибл кьегъапцІэ.

Tülkünü terisi başına cav. Tilkinin derisi başına düşman(Tavkul, 2016:216) Бажэм и фэр и бийщ. (Gutov, 2016:208) Баджэм ышьо ипый. (Çelikkıran, 1994:99)

Çerkes ve Karaçay ortak atasözlerinde de yılan korkulan bir hayvandır.

Başlanmağan işde cılan catar. Başlanmayan işte yılan yatar (Tavkul, 2016:73). Іуэху мыублэм блэ хэсщ (Gutov, 2016:17) Іоф мыублэ блэ хэс (Çelikkıran, 1994:33).

Cılan kabhan, сісімдан korkur. Yılan sokan, ipten korkar (Tavkul, 2016:104). Блэр зэуар аркъэным щоцтэ. Блэр заорэр кІапсэм щэщынэ (Çelikkıran, 1994:244).

Kafkasya'da avcılık çok sıkı kural ve inançlara bağlı idi. Av sırasında ormanda kullanılan ve kendi sözcük hazinesi olan avcı dilleri vardır.

Uvçu kesi barmağan cegetni kiyikden tolu sunar. Avcı kendi girmedigi ormanı geyik dolu sanar (Tavkul, 2016:219). Узыдэмыхэ кьуэладжэ лы дэзщ. Узыдэмыхэаггэ кьоладжэм лы диз.

3.2.3. Evcil hayvanlara ilişkin atasözleri

Çerkes ve Karaçay-Malkar ortak atasözlerinde vahşi hayvanlar gibi, at, eşek, deve, inek, koyun ve tavuk evcilleştirilmiş hayvanlar ile de karşılaşılır.

Carlı tüyege minse da it kabar. Zavallı deveye binse de kopek ısırır (Tavkul, 2016:97). Насып уимыІэмэ, махьшэм утесми, хьэр кьодзакьэ (Gutov, 2016:17). Насыпынчьэм махьушэм тесми хьэр ецакьэ (Çelikkıran, 1994:92)

At ayağı tay öldürmez. At ayağı tay öldürmez (Tavkul, 2016:57). İynek ayak buzov öldürmez. Koy ayağı kozu öldürmez. İnek ayağı buzağı öldürmez. Koyun ayağı kuzu öldürmez. Жэм льякьуэ шкІэ иукІрэ? (Gutov, 2016:176) Чэм льякьо шкІэ ыукІырэп (Çelikkıran, 1994:165).

Tavuk tüşü tarı бүртük. Tavuğun rüyası darı tanesi (Tavkul, 2016:202). Джэд щыкьун ипщІыхьщ. Чэтым Іусыр ипчІыхьапІ.

Ullu tuvar kelse, gitçe tuvar öрге kobar. Büyük davar gelse, küçük davar ayağa kalkar (Tavkul, 2016:218). Жэмрэ ырэ зэхуотэдж (Gutov, 2016:140). Хьайуаным уахахьэмэ мэтэджих. (Çelikkıran, 1994:134) Цурэ чэмрэ зэфэтэджы. (Çelikkıran, 1994:135).

Kafkasya'nın tamamında içeri girene kalkmak hem insanın kendisine hem muhatabına hem de insanlığa karşı saygının bir göstergesi idi. Bu Adigelerde olduğu gibi Ubıhlarda da böyleydi;

Bir başın girdiği yerde bir kığın kalkmasında bir mahsur yoktur Zasa ma:sawanan zaps'a yag'a q'asanya:fa yacwama La ou la tete entre seule, il n'y a pas de mal a ne se lever que de la moitieI (Hans Vogt, 1963:74).

Tavuk kazdı da kesi boyununa bıçak çığardı (Unatlokov, 2005:90). Джэдым зэрыфлаггэжыну сэр кьеульэпхьэщ. Чэтыр зэкІодыліэщтыр ыльабжьэкІэ кьыкІэупхьыкІы.

Araları atlı bla cayav kibikdi. Araları atlı ile yayan gibi. Шүрэ льэсрэ я зэхуакущ. Шыүрэ льэсрэ азыфагу.

El-elni koy soyuvu başha. Bir köyün koyun soyuşu diğerinkinden farklıdır. ЗэгьунэгьуйтІ я мэл (жэм) бжыкІэ зэхуэдэкьым (Gutov, 2016:177). ЗэгьунэгьуйтІу ячэмщыкІэ зэп (Çelikkıran, 1994:26).

3.2.4. Vücut uzuvlarına ilişkin atasözleri

Cürekten cürekge col bardı. Kalpten kalbe yol vardır (Tavkul, 2016:109)
Гурэ гурэ лыагьуэ иІэщ. Гурэ гурэ лыагьо зэфыряІ (Çelikkıran, 1994:107).

Cürek körmese, göz da körmeydi. Kalp görmezse, göz de görmez (Tavkul, 2016:109). Cürek közden alga körür. Kalp gözden önce görür (Tavkul, 2016:109).
Гур мыплъэмэ, нэр плъэкьым. Гур мыплъэмэ, нэр плъэрэп.

Oynay-oynay göz çıkar. Oynaya oynaya göz çıkar. Джэгу рэпэт нэ кьыраху. Джэгу пэтызэ нэр кьырафы.

Baş bolsa börk tabılır. Baş olsa kalpak bulunur (Tavkul, 2016:109). Щхьэр псэумэ, пыІэ шыщІэркьым. Шхьар псэумэ, паІо шыкІэрэп.

Baş avrulum alay ötürük bolsun. Baş ağrım böyle yalan olsun. Си щхьэ уз. Сишхьауз.

Kol kolnu cuvadı. El eli yıkar. ІитІыр зэрымыщІэмэ зэрытхьэщкьым. Іитрэ пэт зэрымытхьэщІу зэрыщІэркьым. ІитІур зэрэмытхьакІэу зэрэшІэрэп (Çelikkıran, 1994:139).

Beş parmak da teng tuldüle. Beş parmak da bir değil. Іэпхьуэмбитхури зэхуэдэкьым. Іэхьомбитфыр зэфэдэп.

Aman adam etegingden tutsa, etegingi kes da kaç. Kötü insan kuyruğunu tutarsa, kuyruğunu kes de kaç. Бзаджэм уи кІэ иубыдмэ, пыупщІи блэкІ. (Gutov, 2016:210) Бзаджэм пкІэ иубытымэ, пыупкІи чІэдз (Çelikkıran, 1994:232).

Renklerle İlgili Atasözleri

Açı kırmızı terk ongar. Koyu kırmızı tez solar. Плъыжыщэр щлэх ток1 / тек1ыгъуаф1эщ. Плъыжышэр мэк1ы.

Teli kolannı sever. / Telige kolan aruv. Deli alacalı rengi sever.

Делэ къуэлэн и щ1асэщ (Gutov, 2016:210). Делэм къолэн ик1ас.

3.2.5. Anlamca benzer diğer atasözleri

Avrur tınç kelir, kıyın keter. Avrurunu kelivü tınç da ketivu kıyın. Hastalık rahat gelir, zor gider. Hastalığın gelişi rahat, gidişi zordur. Узыр куабжэмк1э къуэк1уэри, мастэнэмк1э йок1ыжъ. Узыр къэк1уэгъаф1э щхъэ к1уэжыгъуейщ. Лажьэр къэк1огъош1у, ау к1ожыгъуае. (Çelikkıran, 1994:86) Узыр къэк1огъош1у шъхъае к1ожыгъош1оп (Çelikkıran, 1994:98).

Baguşnu kozğasang iyis eter. Gübreyi karıştırırsan koku yapar. Хъейр зы1ыпщ1эмэ, мэ къыпех.

Ölmesenseg da kart da mı bolmazsa. Ölmezsen de yaşlanıyorsun. Умыл1эми жьы ухъунуш.

Örü süreni bolğan cerni eniş cerni da boladı. Çıkışı olan yerin inişi de vardır. Дегъээзигъуэ защ1эуи, зыми ихъкъым, егъээзыхыгъуэ защ1эуи зыми ихъкъым. Дегъээзыегъуэ зыдэщымы1эм егъээзыхыгъо шы1 (Çelikkıran, 1994:76).

Kıynlık bla zavukluk ayaklaşıb keledile. (Kuvanç da kelir, buşuv da kelir. Kuvanç ese da birge, buşuv ese da birge.) Üzüntü ve mutluluk peş peşe gelirler. Гуф1эгъуэри гу1эгъуэри зэпыщ1ащ (Gutov, 2016:279). Гуш1уагъори гу1эгъури зэпыш1агъэ (Çelikkıran, 1994:78).

Kimni arbasına minseng, anı cırın cırla. Kimin arabasına binsen onun türküsünü söyle. Зи гупк1э уисым и уэрэд жы1э (ежбу). Зику исым иорэд къырегъа1о (Çelikkıran, 1994:254).

Köb saylağan ülüşsüz kalır. Seçici olan paysız kalır. Хэплыхь 1эхьэнщэщ. Хэдэр 1эхьэнщэщ. Хэплыхьэрэр 1ахьынчъ (Çelikkıran, 1994:239).

Ozğan cangurnu camçı alıb sürgernça. Geçmiş yağmuru yamçı alma. Уэшх блэклам щлакlyэ клэлымьщтэж. Ощхыр зытекlyхэкlyэ клакlor зытемыхьожь (Çelikkıran, 1994:237).

Taş bla urğanni aş bla ur. Taş ile vurana aş ile vur. Мывэкlyэ кьуэуам щлакьуэкlyэ еуэж. Мыжьокlyэ кьуаорэм кьуаекlyэ еожь.

Темир юйю болгъаннъа, темир ийне керек. Temir üyge da çüy kerekdi. Demir eve demir çivi de lazım. Гьущly куэбжэ зиly гьущly мастэ щощlyэ (Gutov, 2016:64). Гьучly кьалэ зиlyэр гьучly мастэ щэкlyэ (Çelikkıran, 1994:179).

Ertde turğan bla ertde üylengen sokranmaz. Erken kalkan ile erken evlenen rişman olmaz. Жьыуэ кьэтэджа щегьуэжакьым (Gutov, 2016:225). Жьэу кьэтэджыгьэмрэ кlyалэу кьэзыщагьэмрэ кlyгьожьыгьэп (Çelikkıran, 1994:25).

Eskisi bolmağanni cangısı da bolmaz. Eskisi olmayanın yenisi de olmaz. Жьы уимыlyэмэ, щlyэи уилэкьым. (Узэрылэжьэн щыгьыныжь уимыlyэмэ, щыгьыныщlyэри куэдрэ уилэнукуьым, жыхуилэщ.) Жьы зимыlyам, кlyэ иlyэп.

3.3. Çerkesçe'den Alıntılanmış Sözcükler İle Kurulmuş Atasözleri

Karaçay-Malkar atasözleri arasında Çerkesçe alıntı sözcükleri içeren atasözleri ve deyimler de oldukça yaygındır. Bu atasözlerinin çoğu Çerkesçe'de bulunmaz. Karaçay-Malkar dilinin çok eski dönemlerden beri Çerkesçe'den sözcük alıntıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kuşhamışh bişdi, suvuk tüşdü (Unatlokov, 2005:17). Muşmula olgunlaştı, soğuk başladı. Çerkesçe de bulunmayan bu atasözündeki muşmula anlamına gelen kuşhamışh Çerkesçe'den alıntılanmıştır.

Açı bolurga süyseng, şibiji bol, tatlı bolurga süyseng, bal bol (Unatlokov, 2005:17). Acı olmak istiyorsan, biber ol, tatlı olmak istiyorsan bal ol. Bu atasözü de

Çerkesçe şibiji sözcüğünü içermektedir. Ancak bu veya buna benzer bir atasözü Çerkes atasözleri arasında bulunmamaktadır.

Cılan dugumanı süymey edi, duğuma da anı teşigine bite edi. Yılan naneyi sevmiyordu, nane de onun deliğinde büyüyordu (Tavkul, 2016:104).

Cılan dugumanı süymey edi, ol a, barıp, anı teşigini allında bite edi (Unatlov, 2005:15). Yılan naneyi sevmiyordu, nane de gidip onun deliğinin önünde bitiyordu.

Duguman Çerkesçe nane anlamına gelen, Karaçay-Malkar diline Çerkesçe'den geçmiş bir sözcüktür. Ancak bu atasözüne benzer bir atasözü de Çerkesçe'de bulunmamaktadır.

Mandalak kazğan çurko da tabar (Unatlov, 2005:17). Handakotu kazan yerelması da bulur. Çurko sözcüğü de Çerkesçe'den Karaçay-Balkarca'ya geçmiş bir sözcüktür. Ve bu atasözü de Çerkes atasözleri arasında bulunmamaktadır.

Atnı kamiçi bla urma da zınthı bla ur (Unatlov, 2005:17). Atına kamçı ile vurma, yulaf ile vur. Bu atasözü de çok ilginçtir. Bu sözcük için Osetçe kökenler aransa da sözcüğün düzlüklere ait Çerkesçe bir sözcük olması hem etimoloji hem de tarım tarihi bakımından değerlendirildiğinde çok da muhtemeldir. Bu atasözü de Çerkesçe'de bulunmamaktadır.

Kiyik öltüralmağan şkogundan köredi. Geyik avlayamayan tüfeğinde bahane bulur (Tavkul, 2016:158). Şkok sözcüğünün kökeninin tüfek sözcüğüne dayanıyor olması gerekir. Ancak Karaçay-Malkar dili Çerkesçe şkok biçimini almamıştır. Bunun başlıca nedeni, teknolojik gelişmelerin önce Çerkeslerin yaşadıkları düzlüklere gelmesidir. Karaçay-Malkarlıların yaşadığı coğrafyanın ulaşımı ve iletişimi zorlaştırması, teknolojik yeniliklerin dağlara ovalardan sonra yetişmesinin nedenidir.

3.3.1. Müziğe ve dansa ilişkin atasözleri

Çerkesçe'den Karaçay-Malkar diline geçen sözcüklerin arasında müzik, dans ve eğlence ile ilgili olan birçok sözcük de vardır. Bunlar atasözü ve deyimlerde de sık sık karşımıza çıkmaktadırlar.

Cır ejiv bla ayıladı Şarkı eşlik ile söylenir (Aliylanı, 1963:41).

Cırına köre ejivu Şarkısına göre eşlik edilir (Aliylanı, 1963:41).

Kapa biydi, başha sıydı (Unatlov, 2005:70). Kafe dansı beydir, kişiye saygıdır.

Katını iyi erkişi cezokağa baradı (Aliylanı, 1963:170). Karısı iyi olan erkek cezoka oynamaya gitti. Cezoka, Çerkes Zekokaşu dansının Karaçay-Malkaracası'dır.

3.3.2. Mutfağa ilişkin atasözleri

Açlıkda tarı gırcın da halıvadan tatlı (Aliylanı, 1963:170). Açlıkta darı ekmeği de halıvedan tatlı.

Halıva, halıva degenlikge, avuzung tatlı bolmaz (Unatlov, 2005:70). Halıve halıve demekle ağız tatlanmaz.

Begenesi Kobalada, tımı Çomalada (Aliylanı, 1963:293). Bozası Koba sülalesinde, garniturleri ise Çoma sülalesinde.

Çerkesçe yemek yapmak anlamına gelen pşefen sözcüğünden türemiş olan pşafe sözcüğü Karaçay-Malkar diline şapa olarak geçmiştir. Çerkes dilinde olmayan bu atasözleri de Çerkesçe'den alımlanan bu sözcük ile yapılmıştır.

Şapa barmağın calay toyar. Aşçı parmağını yalayarak doyar (Tavkul, 2016:197).

Şapa osal bolsa gırcın külde küyer. Aşçı kötü olsa ekmeğin külde yanar (Tavkul, 2016:197).

Şapa köb bolsa, aş tatımsız bolur (Unatlokov, 2005:71). Aşçı çok olursa, yemek lezzetsiz olur.

3.3.3. Diğer atasözleri

Carlını gıtısı bayğa kala körünür (Unatlokov, 2005:47). Fakirin ahır zengine kale görünür.

Kadır kulağın Şavluhha ölçeley edi (Unatlokov, 2005:36). Katır Şolehu ile kulak ölçüştürüyordu.

Batanı coknu gebeni kaydan bolsun (Unatlokov, 2005:13). Birkaç dirgenlik otu olmayanını ot arabası nereden olsun.

Havh kıyım kiyseng teşerse, havh atha minseng tüşerse. Ödünç elbise giysen çıkarırsın, ödünç ata binsen inersin (Tavkul, 2016:197).

Uruşda kılıcını havh berme. Savaşta kılıcını ödünç verme (Tavkul, 2016:219)
Заом хэтиэу чэтэ хьаф атырэл (Çelikkıran, 1994:187).

Homuh alga ölür. Korkak önce ölür (Tavkul, 2016:130).

Homuh cigitge nögerlik etmez. Korkak yiğide arkadaşlık etmez (Tavkul, 2016:130).

Homuh işde uyalır, muhar aşda uyalır. Tembel işte utanır, obur yemekte utanır (Tavkul, 2016:130).

Onovcu köb bolsa, iş artha kalır (Aliylanı, 1963:146). Planlama yapan çok olursa, iş gecikir.

Ert dengi onov ingirge caramaz (Aliylanı, 1963:149). Sabahki plan akşama uymaz.

Üydegi onov oramğa caramaz (Aliylanı, 1963:150). Evdeki plan sokağa uymaz.

Telinin onovu da teli bolur (Aliylanı, 1963:203). Delinin planı da deli olur.

Öksüzünü onovçusu köb bolur (Aliylanı, 1963:274). Öksüzün onovcusu çok olur.

Onov tab barsa, iş da tab barır (Aliylanı, 1963:308). Plan uygun olursa iş de uygun olur.

Tokuz kişi onovğa boldula da cangız alaşanı aşız koydula (Aliylanı, 1963:471). Dokuz kişi plan yaparken, yalnız at yemeksiz kaldı.

Birevnü onovu birevge caramaz (Aliylanı, 1963:149). Birinin planı diğerine uymaz.

Şohung min ese da azdı, cavung bir ese da köbdü (Aliylanı, 1963:23). Dostun bin ise de azdır, düşmanın bir ise de çoktur.

Teli şohungdan akıllı cavung aşhu (Aliylanı, 1963:202). Deli dosttansa, akıllı düşman daha iyidir.

Ata şohu tas bolmaz (Aliylanı, 1963:255). Baba dostu kaybolmaz.

Cavu barnı şohu da bar (Aliylanı, 1963:255). Düşmanı olanın dostu da var.

Şohu bolurğa cıl kerek, cav bolurğa kün kerek (Aliylanı, 1963:256). Dost olmak için yıl gerek, düşman olmak için gün gerek.

Şohnu aşın cavça aş (Aliylanı, 1963:256). Dostunun yemeğini düşmanca ye.

Aşhı cavung aman şohungdan igi (Aliylanı, 1963:202). İyi düşmanın, kötü dostundan iyidir.

3.4. Deyimler

Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce (Aksoy, 1993:12).

Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir: Bu deyim seni korkutmasın. Çünkü fazlasıyla basit bir şeyden bahsediyorum. - İhsan Oktay Anar (TDK, Güncel Türkçe Sözlük)

Adam ortası bolğan. Adam ortası olan, orta yaşlı (Tavkul, 2016:225). ЛЫКУ. Orta yaşlı erkek anlamına gelen ЛЫКУ Karaçay-Malkar diline birebir çeviri ile adam ortası olarak geçmiştir.

Aruv körürge. Güzel görmek, iyi görmek, sevmek. Шу лъагъун, ФЫ лъагъун. Hem Çerkesçe hem de Ubihçe'de sevmek fiili iyi zarfı ve görmek fiili ikilisi ile yapılır.

Avruvung tas. Ağrın kaybolsun .Си узыр ихъ. Сьуз ихъ.

Baş avruturga. Baş ağrıtmak. Щхъэ гъэузын. Шхъэ гъэ узын

Çerkesçe'de baş, kalp ve can ile kurulu deyim sayısı oldukça fazladır. Bunlardan birçoğu da Karaçay-Malkar dilinde aynı bağlamlarda yer bulmuşlardır.

Baş onovun et. Başının kararını verebilmek (Tavkul, 2016:236). Ищхэ иунафэ щлыжын. Ышхъэ иунашьо шлыжъын.

Başına boş eterge. Başını özgürleştirmek, hürriyetini eline almak. И щхъэ хуит щлыжын. Ышхъэ фит шлыжъын.

Başına cav bolurğa. Kendine düşman olmak, bıkmak. И щхъэ иужьэгъун. Ышхъэ уджэгъужъын

Başına minerge. Başına binmek. И щхъэ тетгысхъэн. Ышхъэ тетгысхъан

Başı sawdu. Başı sağdır. И щхъэ псощ. Ышхъэ елыгъыжъы. Ыгу кыхъажъын.

Cüregi ornuna kel.Yüreği yerine gelmek, rahatlamak, huzur bulmak (Tavkul, 2016:246). Гур зэрыгъуэтыжын. Ыгу кыхъажъын.

Canı kibik köredî. Canı gibi görmek, canı gibi sevmek. Ипсэ хуэду лъагъун. Ыпсэ фэдэу шу лъэгъун.

Boynuna alırğa. Boynuna almak. Ипщэ илхъэн. Ыпшгэ дельхъан

Bolur bolgandı. Olan oldu. Хъунур хъуащ. Хъунур хъури, инэр хъурей хъужащ. Хъуштыр хъугъэ.

Bugün bu keçe da. Bugün de bu geçe de. Ноби ныжьэби. Непи нычэпи.

Burnundan çıkarırğa. Burnundan çıkarmak. Ипэ кыхужын. Ыпэ кыфыжьын.

Dump bolurğa. Kaybolmak, kimya olmak, ortadan kaybolmak. Думп хъун, думпу клуэдын. Тум хъун

Çerkeşçe’de kullanılan dua ve tebrikler de hem yapı hem de anlam yönünden çok benzer şekillerde Karacay-Malkar dilinde de vardır. Çerkesler’de yaşça büyüklere teşekkür etmek için çok yaşa demek oldukça kaba ve kabul görmeyen bir davranıştır. Büyüklere hitaben Şamaho/Jı-şamaho teşekkür ifadesi de aynı şekilde Karacay-Malkar dilinde yer alır.

Cangı cuvukla da oğurlu bolsunla. Yeni akrabalarınız uğurlu olsun. Фи блэгъэщІэхэр хъейр фыхъуху. Шъуи благъакІэхэр мафэ кышъуфэху.

Kartlığın iyi bolsun. Yaşlılığın iyi olsun. Жъыщхъэ махуэ ухъу. Жъышхъэ мафэ охъу.

Çaşav berme. Yaşatmamak. Игъэпсокъым. Ыгъэпсэурэп

Cingiring kab. Dirseğini ısırarak, pişman olmak (Tavkul, 2016:245). И ІэфракІэ едзэкъэжын. Ыпашхъэ ецэкъажын.

Ziynadan tuvğan. Zinadan doğan. ЗинэкІэ кьэльхуа. ЗинэкІэ кьальфыгъэ.

Körüb bolmaydı. Görürse olmuyordu. Теплэ хъутэкъым.

Kıshatamak . Kısa boğazlı, sabırsız. Тамакь кІэщІ

Ornundan çıkarmak . Zivanadan çıkarmak. ИпІэ ищын

Teyri vurdu. Allah vurdu. Tanrı vurdu. Тхьэр кьеуаш. Тхьэр еуагъ

Tilin uçu bla. Dilin usu ile. БзэгупэкIэ. Хабзэр бзэгупэкIэ кырахьакIырэп
(Çelikkıran, 1994:201).

Et da, tiş da yanmayacak gibi. Et de şiş de yanmayacak gibi. Лыри дзасэри
имыс. Лыри цацэри ымыстэу.

3.5. Sözcükler

Çerkes ve Karaçay-Malkar dilleri uzun süren dil etkileşiminin sonunda, birbirlerinden birçok sözcük almışlardır. Karaçay-Malkar dilindeki Çerkesçe sözcüklerin kökeni ve hangi Çerkes lehçesinden alındığını söylemek daha kolayken, Çerkesçe üzerinde Nogayca ve Kumukça gibi diğer Kıpçak dillerinin de etkisi olduğu bilindiği için, Çerkesçedeki Kıpçakça sözcüklerin Karaçay-Malkaraca mı, Nogayca mı yoksa Kumukça'dan mı alındığını söylemek sadece dil verisi kullanarak kolay olmamaktadır.

Aşağıda Karaçay – Malkarca'daki Çerkesçe sözcükler çeşitli konu başlıkları altında toplayarak gösterilmektedir.

3.5.1. Bitki ilişkin sözcükler

Abazakoyan: Ebegümesi, Абазэкхъуей. Мэлыхьокъуае, мэтэкъуежый.

Aşüğü: Hububat kereği Kab. ашэху, Bes. ачэху, Adg. ачэфы, ашэфы

Batan: Birkaç dirgenlik ot yığını, Çerkesçe'de tarım terminoloji sık kullanılan sözcük. Iэмбатэ, Iэмбат. Batanı coknu gebeni kaydan bolsun (Unatlokov, 2005:13). Birkaç dirgenlik otu olmayanın bir arabalık otu nasıl olsun? Iэмбатэ зэрымьльым Iэтэ ирегъэувэ (Unatlokov,2005:13). Iэтэ 24 ambate.

Bihı: Навуç Kab. Adg. Пхьы

Gedigin: Yabani dereotu, kab .джэдгын, besl. гьэдгын, Adg. Чэтгын

Gin: Dereotu

Güreyey: Kara erik kab. Хуэрэджей

Duguma: nane, Kab. Дыгьумэ. Cılan dugumanı süymey edi, duğuma da ani teşigine bite edi. Yılan naneyi sevmiyordu, nane de onun deliğinde büyüyordu (Tavkul, 2016:104).

Çirko: curka, çurko. Yer elması щІэрыкІуэ, Adg. чІырыкІу Mandalak kazğan çurko da tabar (Unatlokov, 2005:17). Handakotu kazan yerelması da bulur.

Zınthı: yulaf. Bes. Adg. Зэнтхь, дзэнтхь. Şaps. зэтхьы, зэнтхьы. Zınthı tirmen aylandı. Yulaf değirmeni döndermek, boş konuşmak (Tavkul, 2000:427).

Kuşhamiş: Muşmula, döngel. Kuşhamışh bişdi, suvuk tüşdü (Unatlokov, 2005:17). Muşmula olgunlaştı, soğuk başladı.

Kıftsa: Erik. Adg. КЪЫМЦІэ/КЪЫФЦІэ

Maroko: Çilek. Kab. МэракІуэ, Adg. маркІо

Nartüh: Mısır. Kab. Нартыху. Adg. Нартыф.

Bunların dışında naşa – salatalık, turuk – kökü kuruyup devrilmeden ayakta kalan ağaç, hamputay - alıç, hogult – kuru erik, şibiji - biber gibi bitki, meyve ve sebzeler ile ilgili daha birçok sözcük Karaçay-Malkar dilinde mevcuttur.

3.5.2. Hayvanlara ilişkin sözcükler

Çerkesçe'den komşu halkların dillerine geçen sözcükler arasında en fazla at ve atçılık ile ilgili sözcükler bulunmaktadır. Bunun da sebebi at yetiştiriciliğinin ve at aksesuarları üretiminin Çerkesler arasında oldukça yaygın olmasıdır. Atçılık öylesine büyük bir gelenektir ki Anadolu'da da uzun yıllar devam etti. Ordu süvari sayısını azaltıp, mekanize birliklerin sayısını çoğaltana kadar Uzunyayla'dan çok büyük süvari atı tedariki yapmaktaydı. Abuk, Jaraştı, Şolehu, Yeseney, Kuraley, Tram,

Kundet, Beçkan, Boletoko, Kandur gibi Çerkes at cinsleri hem Kafkasya’da hem de Türkiye’de at yetiştiriciliği yapanlar arasında iyi bilinmekteydi. Uzunyayla kış ayları çok soğuk olduğu için Çerkesler’in Şokura diye adlandırdıkları Çukurova on yıllar boyunca Anadolu’daki Çerkes at sürülerine kış aylarında yaylak olmuştur. Kafkasya’daki Kurey ovasının yerini Türkiye’de Çukurova almıştı.

Adej: Atın yedekte götürülmesi, iki atın yan yana gitmesi. Adej at: Yedekte götürülen at. Caşavda aşılık da amanlık da bir adejde baradı. Hayatta iyilik de kötülük de bir sırada gidiyor (Tavkul, 2000:70).

Gıbı: Örümcək. Adg. БЭДЖЫ, Bes. БЭГЬ

Kunades: Böcek. Adg. ГЪуанэдэс.

Maca: Çekirge. Kab. Мац1э. Adg. Пчау, пц1ау

Hora: Doru at. Kab. Хуарэ. Adg. Фарэ

Şavluh: Çok iyi cins bir Çerkes atı cinsi, Şolehu. Kab. Щолэхьу. Kadır kulağın Şavluhha ölçeley edi Katır Şoleh ile kulak ölçüştürüyordu (Unatlov, 2005:36).

3.5.3. Silahlara ilişkin sözcükler

Çerkesler 18. yüzyılın yarısından itibaren çok yaygın şekilde silahlanmaya başlamışlardı. Bu Rus işgalinden dolayı artan güvenlik risklerinin doğal bir sonucu idi. Ani gece baskınları, adam kaçırma, sabotaj ile yakma gibi birçok yeni tehlike ateşli silahların Kafkasya’da çok hızlı şekilde yayılmasına zemin hazırlamıştı.

Rus istilası Kafkasya’da yerel silah üretiminin hem gelişmesine hem de yaygınlaşmasına neden olmuştur. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısında Çerkesler’in kendi ürettikleri birçok tabanca markası vardı. Meşiko, Yerjubej, Hajmistafe, Hağundok, Kanteley, Mecır, Şeşkan gibi ustalarından ismini alan birçok silah türü Kafkasya’nın tamamında çok iyi bilinmekteydi. Denizden ve karadan Kafkasya’ya silah girişinin engellenmesi, yerel silah üretimini oldukça önemli kılmıştı.

Rus işgalinin tamamlanmasından sonra da birçok Rus ve Avrupa silahı Kafkasya’da yasadışı olarak alınıp satılmaktaydı. Bu silahlar arasında en ünlüsü Çerkes folklöründe büyük yeri olan Nagant M1895 tabancalardır. Ünlü Hapaşe ağında sözü edilen silah da Nagant’tır.

Nagantı Hapaşe’ye sıktılar,
Hapaşe şarkıyı götürdü,
Bize de ağıdı bıraktı.

ХьэпIащIэм лэжэндыр тыраунэщIа
ХьэпIащIэм уэрэдыр ихьри сэр мыгъуэ
Гъыбзэжьыр кьытхуигъэна.

Karaçay-Malkar halk edebiyatındaki bazı eserler de bu silahlardan bahseder. Kart mujukasın kişiğe bermevçü edi (Unatlokov, 2005:25). Yaşlı Meşiko marka silahını kimseye vermiyordu.

Geboh: Süngü, kasatura. Kab. Джабэгъу, Bes. гъэбэгъу, Adg. пчыпэгъу, Ubh. Кепагъ

Geroh: Tabanca, revolver, pistolet. Adg. кIэрахъу

Meçuka: Kabardey Meşiko sülalesinden ismini alan tabanca. Eşanlamlı. Mucuka, Mujuka

Uşkok, şkok: Tüfek. Bu sözcük Türkçe’den Çerkesçe aracılığı ile Karaçay-Malkarca’ya geçmiş olmalı. Adg. шъоч

Şaşka: Kılıç. Çerkesçe Seşho sözcüğü Rusça’ya Şaşka olarak geçmiştir. Ve Rusça’dan da birçok dile şaşka olarak geçmiştir. Karaçay – Malkarcada kılıç için kullanılan diğer bir sözcük de ulla bıçak tır. Bu keime de Çerkesçe büyük bıçak anlamına gelen se-şho sözcüğünün verba verbum çevirisidir. Adg. Сэшхо

Erecib: Bir tabanca markası. Eşanlamlı. Erecep, Erejep. 18. Yüzyılda yaşayan tabanca ustası Yerejip’ten ismini alan tabanca.

3.5.4. İş aletlerine ilişkin sözcükler

Gida: Balta. Kab. Джыдэ. Adg. Джыдэ, Обзэгъу

Gebha: Damga, hayvanlara vurulan damga. Kab. КЫПХЪЭ. Adg. КЫПХЪА, ЧЪЫПХЪЭ

Gubuluşha: Araba okunun öküzlere değmemesi için ağaçtan yapılmış alet. Kab. Гублащхъэ. Adg. Кублашхъэ

Guruh: At ya da öküz arabasında boyunduruğun takıldığı yer. Kab. Гурыгъ. Kab. Гургъ. Adg. Кургъ

Gufha: At ya da öküz arabasının binilen ve yük taşınan kısmı. Araba arkası. Kab. Гупхэ. Купхэ, КучІэ

Gültemiş: Araba dingili. Kab. Гульэмыж, Adg. Кульэмыдж

Kıythı: Tırmık. Kab. Къитхъ. Adg. ПхъэІэбжан.

Sereje: Kayak, kızak. Kab. Лъэрыжэ, Adg. Лъэрычъ

Uzga: El değirmeni. Kab. Ужъгъэ. Adg. Ужъгъы

Hankeşek: İki tekerli at arabası. Kab. ХъэмкІэшыгу. Шыку

3.5.5. Binalara ve yapılara ilişkin sözcükler

Bav: Ahır. Kab. Бо. Adg. Цош

Bucoh: Kazık, direk. Kab. Бжэгъу. Adg. Пчэгъу

Gedeş: Kümes. Kab. Джэдэщ. Adg. Чэтэщ

Gön: Ambar, hububat sepeti. Kab. Гуэн. Adg. Коны

Göş: Odunluk, yarım açık ambar. Kab. Гуэщ. Adg. Кош

Gıttı: Baraka, ahır. Kab. Чэт. Adg. Чэты

Seh: Bahçe kapısını kapatmak için enlemesine konulan uzun ağaç. Kab. Сэх.
Adg. Пхъарыгъачъэ, Сэхъырачъ

Havuh: Fırın. Adg. Хъэку.

3.5.6. Giyime ilişkin sözcükler

Böhtsiya: Kadın elbisesi. Kab. Бохуцей, Adg. Бостей

Gefhin: Önlük. Kab. Adg. КІэпхын

Kudana: İplik. Iуданэ, Adg. Iудан.

Har: Dantel. Kab. Adg. Хъэр

Hedik: Nakış, işleme. Kab. ХэдыкІ. Adg. ХэдыкІ

3.5.7. Mutfağa ilişkin sözcükler

Basta: Mısır veya tahıl lapası. Kab. Пастэ. Кхъуейм и хъэтыркІэ пастэри
ящх. Peynirin hatırına lapa da yenir.

Begene: Boza hamuru. Kab. Бэджынэ. Adg. Бэджын

Libija: Soslu bir yemek. Adg. Лыбжьэ

Koyajarha: Peynir ve yumurta ile yarılan bir yemek. Kab. Кхъуейжьапхъэ.
Adg. Къуажъапхъэ

Uşhuvur: Yemek, yemek zamanı. Kab. Шхэгъуэ. Adg. Шхэгъо

Hantus: Çorba. Adg. Хъантхъупс

Hurbay: Kurabiye. Kab. Adg. Тхъурымбей

3.5.8. Dansa ve müziğe ilişkin sözcükler

Abezek: Bir Çerkes kabilesi olan Abezeh'ten ismini alan dans. Kab.
Абазэхэудж.

Cezoka: Bir dans türü. Kab. Закъуэжъафэ. Adg. Зэкъокъашъу

Kaşevек: Bir dans türü. Къашъуэудж

Kара: Yavaş bir dans. Къафэ, Къашъо

Karateyna: Bir dans türü. Къафэтейна. Къашъо тейнэ

Smetey: İşlemey adlı hızlı dans. Adg. Ислъэмей

Şepşoka: Hastanın başında dans ve müzikle beraber yapılan rituel.
Щэпщакъуэ

Ejüv: Müzik aletine eşlik ederek şarkı söylemek. Kab. Ежъу. Adg. дэжъуун

3.5.9. İnsanlara ilişkin sözcükler

Logbej: Baş çoban. Kab. Лэгъупэжъ

Şara: Aşçı. Kab. ПщлафIэ. ПшэрыхъакIо

Şoh: Dost, arkadaş. Kab. Щауэгъу. Adg. Шаогъу

3.5.10. Sıfatlar olan sözcükler

Arnav: Kararsız. Kab. Арму. Adg. армэу

Gula: Sersem. Kab. Adg. Iулэ . Gula koy artdan korkar. Sersem koyun sonradan korkar (Tavkul, 2000, 208).

Gurmuk: Huysuz, geçimsiz. Kab. Adg Гурмыкъ

Nöhçük: Çocuklara seslenme nidası. Kab. Нэху-цIыкIу. Нэф цIыкIу

Saңça: Akılsız. Kab. Щхъэншэ, Adg. Шхъанчэ

Halek: Çok kötü, işe yaramaz. Kab. Adg. Хьэлэч

Номух: Tembel, korkak. Kab. Хуэмыху. Adg. Фэмыф

3.5.11. Çeşitli sözcükler:

Gamij: Önemsiz, silik. Kab. Гъуамэжъ.

Gorça: Tezek. Kab. Гуарцэ

Guzaba: Acele. Kab. Гузавэ. Adg. Гузажъо

Dıkgı: az. Adg. Тіэкіу

Hadaga: Cenaze, yas, feryat. Kab. Хьэдагъэ. Adg. Хьадагъо Джэду хьэдагъэм хэт дзыгъуэм хуэдэу, мэгуІэ. Kedi cenazesindeki fare gibi üzülüyor.

Nadaus: Cenaze yemeği, kötü. Kab. ХьэдэІус. Adg. ХьадэІус.

Havle: Avare, gezgin, boş yere. Kab. Хьэулей. Adg. Хьаолый.

Havh: Ödünç. Kab. Хьэху. Adg. Хьафы

Çaha: Çakıl, kum. Adg. Пчахъо

Şağirey: Tanıdık, ahaliden. Kab. Хэгъэрей Bir körgening tanış, ekinçi körgening şağirey (Unatlokov, 2005:90). Adg. Хэгърый

Şıbila: Yıldırım. Kab. Шыблэ. Adg. Шыблэ Şıbiladan korkğan Allahı esgerir. Yıldırımdan korkan Allah'ı hatırlar (Unatlokov, 2005:91).

Yukarıda sıraladığımız sözcükler dışında birçok Çerkesçe sözcük de sözcükten sözcüğe çeviri yoluyla Karaçay-Malkarca'ya geçmiştir. Mesela şeker anlamına gelen baltuz sözcüğü Çerkesçe шъошыгъу sözcüğünün çevirisidir. Bu şekilde birçok sözcük tespit ettik. Çerkesçe'de olduğu gibi Karaçay-Malkarca'da da yeşil sözcüğü ot ve renk sözcükleri ile kuruludur. Kırdık betli, Уцышъо. Bunların dışında bodrum (КЫун) yer ve ev, Perşembe (Ortakün, Мэфэку) gün ve orta, Pazartesi (Başkün, Блыпэ) baş ve gün, gözyaşı (közsu) göz ve su sözcükleri de sözcük alımlamasının sadece sözcük almak ile değil çeviri yolu ile de mümkün olduğunu gösterir. Нэпс. Cüregi avrub, köb köz suvların tökgendi. (Jaruşeyeva, 1968:40).

Aşağıdaki sözcüklerin incelenmesi bize sözcük alımlaması hakkında daha fazla ve ileri bilgiler verecektir.

Abrek, açada, Açemez, ağaç ayak, Çerkes saban, aksarı, alaşa, arba başçı, cel avruv, ba, babuş, бага, Baraskün, barmagın kab, baş cul, baş iye, Başkün, bel, keçe bel, koşun betli, biçimli onov, kara buday, burun, burungula, cartıbaş, cartı-kurtu, cav, eki cıyırma, üç cıyırma, bu colda, cuk, cumukul, çab, çek, çibiji, çogej, dariy, dump, emina, etektübcü, gelefey, gıby, goşa, goguş, gudu, habla, halahosta, halmeş, hant, hapçük, hars, hıngal, hudur, Iyık kün, kamjak, kandes, karavul, karuv, kaşpak, katapa, kavum, kef, kengeş, kıtças, olturgan kız, kisey, kişi ortası, kabusta, kolan, kor, korgazin, köb, köç, könçek, közür, közöv, ortakün, künkaytuv, marca, maske, nagan, nagujur, narşa oram, sak, samarkav, sav, sın, sokur, şahar, şhav, tamak, talay, tana, tavruh, tınç, tohana, toklun, uşa, üy baş, üybiyçe.

Bir Karaçay-Malkar atasözünün dediği gibi yolun ve sözün sonu yoktur. Col bla söznü kıyırı çok (Ortabayeva, 1990:22).

3.6. Karaçayca Metinler

3.6.1. Kaytukoğlu Sarı Aslanbek

Folklorun gerçeği ile tarihin gerçeği her zaman örtüşmez. Folklorunda kişiler ve olaylar artzamanlı olarak hareket edebilirler. Yani 17.yüzyılda yaşamış bir kişi 18. yüzyılda yaşamış gibi anlatılabilir. Folklorun tarihte farklı dönemlerde farklı yerlerde yaşamış iki kişiyi yan yana getirdiği de olmuştur. Bundan dolayı folklor çalışmalarının başka disiplinlerin de desteğiyle, çok disiplinli olarak yapılması gerçeğe daha yakın bulgulara ulaşılmasını sağlayacaktır.

18. yüzyıldan itibaren Kırım Hanlığı ve Rusya'nın askeri baskısı Kabardeyler'in güvenlik giderlerini oldukça arttırmıştı. Kuzeyde Nogay steplerinde meralarda ve hatta Kurey Ovası gibi yakın otlaklarda artan güvenlik riskleri hayvancılığı oldukça kötü etkilemekteydi. Bunun dışında kuzeyden hızla gelen Rus askeri karakol inşaatları ve sabotajlar birçok köyün güneye göçmesine, bu da ekonominin hızla kötüye gitmesine sebep oldu. Kuzeydeki Rus karakolları ve

güneydeki dağlar arasındaki sıkışan nüfus arasında çatışmalarında artması da bu durumun bir neticesi idi.

Zantuvdu Malkar edebiyatının bilinen ilk halk şairlerindedir. İsminden Çerek Vadisi'nde yaşadığı tahmin edilmektedir.

Malkarlı halk şairlerinin Kabardey ülkesini, oradaki siyasi hayatı, Kabardeylerin komşuları ile olan ilişkilerini yakından bilmelerinin sebebi, Kabardeyler ile çok yakın yaşıyor olmaları ve onların dilini konuşuyor olmaları idi. 18. Yüzyılda yaşadığı düşünülen Zantuvdu, Kabardey prensi Kaytiko Aslanbek ve büyük filozof Kazaniko Jabağı ile çağdaştır. Zantuvdu'nun eserlerinde Kazaniko Jabağı her zaman saygıyla bahsedilen, herkese sağduyu öneren bir karakterdir.

Zantuvdu'nun en bilinen eserinin Kaytukoğlu Sarı Aslanbek olması rastlantısal değildir. Bolşevik devriminden sonra derlenen halk edebiyatı içinde feodal beylerin yenildiği eserler üzerinde ilgi ile durulmuştur. Bu Sovyet ideolojik bakışının ve dönem ruhunun bir neticesidir.

Zantuvdu'nun Kaytukoğlu Sarı Aslanbek eserinde, Kazaniko Jabağı, Karaçay-Malkarlıların deyişiyile Kazanoğlu Jabağı, Kaytukoğlu Aslanbek'e yaptığı işlerin doğru olmadığını anlatır. Örneğin:

Kazanoğlu Jabağı Aslanbek'i sevip onu doğru yola getirmeye çalıştı (Tavmırzalanı, 2008:15).

Sen kendin de dağda doğdun, Kabardey'de büyüdün, dünyada birçok yanlış iş yapıyorsun, güçsüzün mallarını sürüp, çatışmalar çıkarıyorsun, Dağlılardan esirler alıyorsun (Tavmırzalanı, 2008:15).

Günümüz Kuzey Osetya'sındaki Lezguar geçidi yılın çoğu zaman sisli olan bir geçittir. Bu geçitten Digor Vadisi'ne girdikten sonra Uruh Nehri'nin akış yönünün solunda Donifars ve Lezguar gibi köyler vardır. Zantuvdu'nun çatışma yaşadığı yerel bir bey olan Esen'in de Donifars köyünde yaşadığı anlatılır halk arasında.

Aslanbek büyüdü, dağ köylerinden, Kabardey'den, kendi gibi bir bölük adam toplayıp, komşu köylerden vergi toplamaya başladı. Aslanbek'in adamları Bızıngı'ya, Çerek Vadisi'ne, Çegem'e gidip bizim sizi korumamız için, bize pay vermeniz gerekir demeye başladılar. Şarkı başından sonuna kadar Aslanbek'in Çerek Vadisi'nde, Digor'da, Kabardey'de yaptıklarını anlatır (Tavmırzalanı, 2008:7).

Kaytukoğlu Sarı Aslanbek destanında Kabardey prensi Kaytukoğlu Aslanbek, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar'a vergi toplamak için gider. Vergi olarak hayvan toplar. Bu doğudan batıya doğru yapılan seferin en son noktası olan Uruh Nehri vadisi yani Digor Vadisi'ne giren Kaytukoğlu Aslanbek, Lezguar geçidinde kamp kurar. Yanında bölgeyi iyi bilen, Uruh Vadisi'nden de asilzadeler vardır.

Kaytukoğlu Sarı Aslanbek destanındaki olaylar Malkar bölgesinde başlar, Kabardey ve Oset bölgelerinde devam eder ve Şaritav yani Svan dağında Svan sınırında biter. Destan bize 18. yüzyıl yerleşimleri hakkında bilgiler vermektedir.

Destanda Kaytukoğlu Aslanbek asker toplayıp haraç toplayan biri gibi anlatılsa da tarihi gerçeklik daha farklıdır. Aslanbek vergi tahsilat düzeni bozulmaya başlamış bir ülkenin lideridir. Bekmırza oğlu Tatarhan'dan sonra, Canbolatoğlu Batako'dan önce 1737-1746 yılları arasında Kabardey'in lideri idi. Kaşkatabav paktı olarak anılan, Nalçık Nehri'nin doğusundaki feodallerin oluşturduğu siyasi birliğin lideri olarak Çerek Vadisi'nde yaşamış bir prenstir.

Otar Omar tarafından seslendirilen ve çok iyi bilinen Kaytukoğlu Sarı Aslanbek şarkısı, Zantuvdu'nun Sarı Aslanbek destanının Digor Vadisi'nde, Uruh Nehri kıyısında, Lezgor geçidinde kamp kuran Aslanbek'in Lezgor ve Donifars bölgesindeki başarısızlığını anlatır. Şarkının sözleri şu şekildedir;

Lezguar da boğazında
 Buram buram bembeyaz sisler kaynıyor
 Sisin içindekiler kel kafalı
 Siyah akbabalar değil ki.
 Onlar Kaytukoğlu Sarı Aslanbek'in topladığı ordu
 Onlar gele gele, Lezguar geçidinde durdular
 Silahlarını ağaçlara astılar, Kanuklara gidecek

İki asilzadeyi seçtiler
 İkinci gün çıkıp Kanuklara giderler
 Onlar geliyorlar, deredeki tarlalardan koşarak
 Kanuklar onlara bakıp iyi niyetli sandılar
 Onlar o haberi, kalın Esen'e hemen de verdiler.
 Yiğit Esen dürbünüyle baktı
 Alın gençler, dedi, dürbünle siz de bakınız
 Kim olduklarını, siz de görünüz
 Dürbünü gençler alıp, sırayla baktılar
 Gençler gelenin kim olduğunu anlayamadılar
 Verin gençler dedi, kendim keskinleştirip bakayım
 Yaşlı Esen, dürbünü alıp baktı
 Oy aman gençler, yaşlı gözler sizden iyi görüyor
 O iki süvari bize ulak geliyor
 Sağdaki süvari, dağlar arasında yaşayan
 Biy Oğlu Sefer Ali dedikleri değil mi?
 Soldan gelen, Uruh Irmağı kıyısında yaşayan
 Karaşavo Oğlu Surtaz Ali değil mi?
 Onlar kararlılıkla geliyorlar
 Atlarını gümüştlenmiş gibi parlatıyorlar
 Bize ulakmışlar gibi geliyorlar
 Siyah kuyruklu, siyah yeleli, doru atlı
 Onların peşi sıra sis olup geliyor birçok atlı
 Onlar da Digor Marğuş'a çok geçmeden saldırdılar
 Saldırdılar ama orada buldular belalarını
 Orada başaramadılar
 Sonra onlar Şarı dağına saldırdılar.
 Kısır keçileri seçip kestiler, yediler
 Kısır keçi etinden doyunca uyudular
 Çobanyıldızı çıktı, onlar şafak söktü sandılar
 Arkalarına yetiştik, keçi başlarını gördük
 Yetişip gün doğumunda onlarla acımasızca savaştık (Omar Otarov, 2017).

Zantuvdu'nun Kaytukoğlu Sarı Aslanbek destanında iki farklı Çerkes imajı ile karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki zalim bir bey olarak çizilen Kaytukoğlu Aslanbektir. Diğeri ise bilge bir danışman ve dost olan Kazanuko Jabağı'dır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir noktada, Malkar edebiyatında olduğu gibi, Çerkes edebiyatında da bazı prensler iyi resmedilirken bazıları da kötü olarak yer almışlardır. Bu dönemin siyasi ilişkileri, ekonomik durumu gibi değişik faktörlere bağlı olarak imajın şekillenmesini sağlamaktadır.

Kazanuko Jabağı 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, halk ve yönetici sınıflar tarafından büyük bir kabul görmüş bir düşünür ve hukukçudur. İslam dinini iyi bilen, Çerkes geleneklerini çok iyi yorumlayabilen, toplumunu çok iyi tanıyan Kazanuko Jabağı bu destanda olduğu gibi daha birçok eserde de karşılaştığımız bir isimdir. Kaytukoğlu Sarı Aslanbek destanında da Aslanbek ile doğru ve yanlış üzerine tartışan, ona iyiyi nasihat eden yine Kazanuko Jabağı'dır. Kazanuko Jabağı'nın nasihatına karşılık Aslanbek şöyle der;

İyi dostum Kazanoko, sen böyle ne dersin
Sarı Aslanbek Kara Malkar'dan
Vergi alamaz diye mi korkarsın (Tavmırzalanı, 2008:15).

Bu eser 18.yüzyılda dağlı Digor ve Malkar halkları ile ovalardaki idareciler arasındaki ilişkilerin sorunlu dönemlerini anlatmaktadır. Ayrıca Malkar edebiyatındaki iyi ve kötü Çerkes imajlarının her ikisini de bu destanda görmekteyiz. En az bunlar kadar önemli bir husus da dönemin köyleri ve oralarda yaşayan aileler hakkında verdiği etnografik bilgilerdir. Uruh Nehri kıyısındaki Digor feodal yapısı hakkında da bu eserden bilgiler almaktayız.

3.6.2. Hatohşuk Oğlu Canbolat Destanı

Hatohşuk Oğlu Canbolat Destanı ünlü Karaçay halk şairi Koçharoğlu Kasbot'a aittir. Kaspot 1834 yılında Üçkulan'da doğmuştur. Kafkasya'nın birçok yerinde çobanlık yapmıştır. Svan ve Çerkes dillerinin yanı sıra Karaçay-Malkar dilinin Çerek lehçesini de iyi konuşabilmekteydi. Bu geniş dil ve coğrafya bilgisi eserlerine de yansımıştır. Kasbot'un eserlerinde karşılaştığımız Çerkes kahramanlar

bazen Canbolat gibi savaşçı lider, bazen iygoşa gibi kendisi için şarkılar söylenen güzel bir kız, bazen de Abuklar gibi emekçinin hakkını yiyen zengin çiftlik sahipleridir. Kasbot'un eserleri edebiyat ürünleri olmalarının yanı sıra erkes ve Karaçaylar arasındaki siyasi, ticari ve medeni ilişkiler hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayan etnografik kaynaklardır. Kasbot bu yönü ile 19. yüzyıl hayatının edebi yansımalarını bulabildiğimiz zengin bir folklor ansiklopedisi gibidir.

Kasbot'un erkes köylerinde çobanlık yaptığı zamanların yansımalarını Kasbot'un eserlerinde görmekteyiz.

Kement atıyorum, güzelim
Kabardey at sürüsünde genç taylara
Çok zleyip, sanki lyorum
Karaçay'daki pınarlara (Tavkul, 2010:37).

Kasbot'un şiirleri oldukça etkileyici ve güzeldir. Kasbot'un şiirleri okuyucuya hem Karaçay ve erkes coğrafyası hakkında bilgiler vermektedir hem de insan ve coğrafya arasındaki ilişkiyi daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Ullu Karaçay olarak anılan bölge beş köyden oluşmaktadır. Bunlar; Hurzuk, kulan, Kartcurt, Duvut ve Cazlıktır. Hurzuk, kulan ve Kartcurt köylerine  vadi anlamına gelen üç zen de denmektedir.  zen tüm Kafkasya'nın en etkileyici ve güzel yerlerinden biridir. Kafkas dağlarının yüksek vadilerinde yaşayan Karaçay-Malkar halkının nüfusu az olması rağmen büyük şairler çıkartması ve zengin bir şiir diline sahip olmasında coğrafyanın etkisi büyüktür.

Irgatlıkta, fakirlikte
Bir Duvut'ta, bir Cazlık'ta
arıklarım yırtıldı (Tavkul, 2010:37).

 vadinin hepsi senin için ölüyor
Aycayak'tan daha güzeli nerede var (Tavkul, 2010:37)

Halk şairi erkes dilini bilmektedir. erkese şarkılar söylediği bilinmektedir. Kasbot'un Karaçaylılar ve Kabardeyler tarafından tercümanlık

yapması için çağırıldığına birçok kişi şahit olmuştur. Karaçaylıların ve Çerkeslerin tarihlerinde Canbolat ve Candar destanlarının büyük önemi vardır. Canbolat'ta Hatohşokolar ve Kanuhlar arasındaki mücadeleyi ve bu mücadelenin insanlara verdiği zarar anlatılır (Habichev, 1986:17).

Daha önceki yüzyıllar ile karşılaştırıldığında 19.yüzyıl Kafkasya'sı çok iyi bilinen bir yüzyıldır. Rus ordusunda görev yapan subaylar, askeri raporlar, istihbarat belgeleri ve tapular gibi birçok belgeye ulaşabilmekteyiz. Ancak burada şunu belirtmek gerekir. İşgalin tamamlandığı ve Rus idaresinin tesis edildiği yerler ve direnişin sürdüğü yerler ile ilgili belge sayısı oldukça değişkendir. Mesela Mozdok şehir merkezi ve etrafı hakkında birçok veriye ulaşılabilirken, Kuban'ın batısında direnişin devam ettiği yerlerdeki köylerin bile tam yerini bugün tespit edebilmek için birçok farklı belgeye ve sözlü tarih bilgisine başvurmak gerekebilmektedir.

Kafkasya'daki bazı yerlerde Çerkes ve Karaçay-Malkarlılar iç içe yaşamışlardır. Bunlardan birincisi 18. yüzyılda Çerek Nehri'nin kollarından Psigansu ve Marğuş Nehri kıyıları ve Argudan Nehriydi. İkinci bölge ise 19. yüzyılda Malka vadisinin içinde bugün Habaz, Karmahable ve Kışmalka idi. Üçüncü bölge ise yine 19. yüzyılda Teberdi Nehri kıyısı idi. Burada Çerkes, Abazin ve Karaçay yerleşimleri vardı.

1821 ve 1822 yıllarında Kafkasya tarihinin gördüğü en büyük iç göçlerden biri yaşanmıştır. 62 Kabardey köy, dini ve örfi değerlendirme toplantıları neticesinde, işgalci idareye itaat etmemeye ve Kuban'ın batısına göç etmeye karar verdiler. Hajret adı verilen bu toplu göç hareketinde Karaçaylar, Abazinler ve Batı Çerkes kabileleri Hajret Kabardeylerine tam destek vermişler ve onların Kuban ötesinde yeni bir hayat kurmalarını daha kolay hale getirmişlerdir.

Sözlü edebiyat eserlerinden anladığımız kadarıyla, Karaçaylar bu muhalif Kabardey köyleri ile büyük bir dayanışma içindeydiler. Ünlü halk şairi Koçharoğlu Kaspot'un Hatohşuko Canbolat Destanı'nda Karaçay halkının bu direniş kahramanına bakışını görebilmekteyiz.

Yola çık kahraman beyimiz

Dünyayı aydınlatan güneşimiz
 Yola çık kahraman hanımız
 Dünyaya doğan dolunayımız (Tavkul, 2010:53).

Sultan Han Giray'ın ünlü eseri Çerkesya Üzerine Notlar kitabındaki Hajret Kabardeylerini gösterdiği listedeki 9.köy de Hatokşukoy'dür.

Rus kaynaklarında Canbolat'ın köyünün Teberdi Irmağının sağ kıyısında, ırmak kaynağına 11 km uzaklıkta olduğu kaydedilmektedir. 1846 senesinde vefat ettiği de birkaç kaynakta kayıtlıdır. 1842 tarihli askeri bir raporda Canbolat'ın köyünün 113 erkek ve 119 kadının yaşadığı Khumarinsky kalesine 13 verst uzaklıkta olduğu kaydedilmiştir. 1847 tarihli genel Kafkasya haritasında da Canbolat'ın köyü Teberdi kıyısında gösterilmektedir. 1856 tarihindeki bir rapor da Teberdililer Hatokşukoy, Hağundokoy, Kaseyhable ve Kombordov köylerinden meydana gelen dört köy oldukları yazar. 1858 yılında bu köyler Küçük Zelençuk Nehri kıyısına taşındılar. Sovyet döneminde de Hatokşukoy köyü Zeyuko, Hağundokoy köyü Aliberdoko ve Kaseyhable de Habez isimlerini aldı. (Hatko, 2015:210).

Canbolat Destanı'nın en önemli yanı Hajret Kabardeyleri ve onların Ruslar ile mücadeleleri hakkında verdiği fikir ve bilgilerdir. Rus işgaline direnen 62 köy 19 yüzyıl boyunca oldukça zor yıllar geçirmişlerdir. Ancak yine de Kafkasya'daki Rus idaresinin yasallığını kabul etmemişlerdir. Canbolat destanının kahramanı Hatokşoko Canbolat, Ajgeriy Kuşukupş, Karamırza Ali gibi birçok direniş lideri Çerkes ve Karaçay edebiyatında yer almışlardır. Canbolat destanındaki ana çatışma Hatokşoko ve Kanuh aileleri arasındadır. Ancak destanın bizim için önemli olan yanı verdiği tarihi ve etnografik bilgilerdir. Daha da önce bahsettiğimiz Meçuka marka yerli üretim tüfeklere bu destanda da rastlamaktayız.

Bir atlı geldi,
 Meçukası elinde (Habichev, 1986:127).
 Oğlum Adilgeriy babanın atına bin,
 Meçukana iki kurşun doldur (Tavkul, 2010:53).

Destan 19. yüzyıl Çerkes yerleşimleri ile ilgili de bilgiler vermektedir. Teberdi gibi bugün hiçbir Çerkes köyünün yaşamadığı yerlerde 19 yüzyılda Hajret Kabardeyleri'nin köyler kurduklarını görmekteyiz.

18. yüzyıldaki Sarı Aslanbek ve 19. yüzyıldaki Canbolat destanlarının yer, zaman, kişi, bakış açısı gibi yönlerinin karşılaştırması oldukça önemlidir. Sarı Aslanbek destanındaki en önemli yer doğudaki Uruh Nehri kıyıları iken, Canbolat destanı Kuban Nehri ve Teberdi Nehri kıyısında geçer. Kabardeylerin Kuban ötesine göçü ile Orta ve Batı Kafkasya coğrafyası değişmiştir. Çok eski zamanlardan beri Baksan kıyısında meskûn Hatokşoko ailesinden prenslerin Kuban bölgesinde köyler kurup yerleşmesi uzun süre devam eden direnişe rağmen Rusların Kabardey topraklarını işgal etmesinden sonra gerçekleşmiştir. İki destan karşılaştırıldıklarında Sarı Aslanbek'in dağlılarca hiç sevilmezken, Canbolat'ın ise çok sevildiği görülmektedir. Sarı Aslanbek baskıcı bir bey iken, Canbolat haksızlığa karşı mücadele eden kahraman bir han olarak adlandırılmaktadır.

3.6.3. Ullu Hoj Destanı

1821'de başlayan Kuban ötesine göçler neticesinde sırasıyla Kuban, Teberdi, Büyük ve Küçük Zelençuk, Urup ve Labe Nehirleri'nin ve bu nehirler ile birleşen daha küçük nehirlerin birçoğunun kıyısında doğudan göç eden Kabardeylerce 62 köy kuruldu. 1836 yılında Han Giray tarafından rapor edilen 62 köyün daha sonra 67'ye ulaştığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Bu göç Çerkeslerce Hajret olarak adlandırılmıştır.

Batı Kafkasya'da kurulan bu köylerin en muhalifleri zamanla Labe Nehri'nin kollarından biri olan Hodz Nehri kıyısında yerleşmişlerdi. Bugün Hodz köyünün olduğu yerde, beş Çerkes köyü beraber yaşamaktaydı. Bunlar Janıkoy, Şejıkoy, Marğuşey, Babugoy ve Kundetey. Bu köyler 1890'dan sonra Anadolu'da da aynı isimlerle köylerinin kurmuşlardır. Bu köylerin dışında çevredeki Dokşukoy gibi daha pek çok köy de Hodz Irmağı kıyısında oturmaktaydı.

1868 Nisan ayında bugün Gazavat Vadisi olarak adlandırılan yerde yapılan katliamdan sonra Karaçayca söylenen Ullu Hoj Destanı son savaş olarak adlandırılan

Hodz Savaşı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu son savaşın birçok öncül sebebi olmasına rağmen, savaşı tetikleyen husus Rus yönetiminin o güne kadar silahlı olan Kabardey köylerinden silahlarını teslim etmelerini istemeleri olmuştur. 26 Nisan 1868'de 54'ü çocuk ve kadın, 93 sivil önce top atışı sonrasında da kesilerek öldürülmüşlerdir. Bu katliam Ullu Hoj destanında detayları ile verilmektedir. Hodz Nehri kıyısındaki Çerkesler ve destanı söyleyen Karaçaylar da daha sonra Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Aşağıdaki destanın çeşitli varyantları Konya Başhöyük köyünde iyi bilinmektedir. Başhöyük köyünden Sılpagar Saniy ve Bayçora Gapay'dan derlenen destanın aşağıdaki parçası da yapılan katliam hakkında bilgiler vermektedir.

Büyük Hodz'da düğün gibi savaşıyorlar,
 Bütün kadınlar kızlar savaşa gidiyor,
 Hodz köyünde gerçek kan Kubanları (nehirleri) akıyor
 Rus askeri geceden geldi, baskın yaptı,
 Evlerimize toplarla ateş açtı (Yılmaz, 2000:89).

Ullu Hoj'da hayranlık uyandıran bir ihtişam var
 Sabahtan başlayıp akşama kadar kan (savaş) var
 Ullu Hoj'da bir muhteşemlik var
 Kadınlar ve kızlar savaşıyorlar
 Ullu Hoj'dan çıkmıştı yedi güzel
 Kamalardan kan damlatan üç güzel
 O üç güzelin biridir Urkuyat
 Rus gâvurlarına avuç avuç kan döküyor
 Karoh oğlu, o köpeğin soyu general
 Çocuklarımızı kuyuya doldurup yakıyor
 Teslim olmayan güzel Çerkes kızlarını
 Çırılçıplak soyup sopalarla dövüyor
 Rus askerleri geceden gelip baskın yaptı
 Evlerimize toplardan ateş açtı
 Güzel yetişmiş Ullu Hoj'da tarlalar
 Üzerimize saldırdı azı dişli domuzlar
 Ullu Hoj'da savaşıyorlar düğün-şölen gibi

Mahvolup yatıyor şehit ölüler koyun gibi
 Bütün kadınlar kızlar savaşa gidiyor
 Hoj köyünde gerçek kan ırmakları akıyor
 Biz Rus çarlığını içimize sokmazdık
 Yaşadığımız yer Karaçay gibi sarp olsa
 Bundan sonra on yıl daha savaşırdık
 Yaşadığımız yer deniz olsa, uçurum olsa
 Hoj'un yiğitleri önceden ölmeyip sağ olsa
 Yaşadığımız yer Karaçay gibi dağ olsa
 Öksüzlerimiz, Karaçay sana emanet (Tavkul, 2004:495).

Ullu Hoj Destanı Çerkeslerin Rus işgaline karşı gösterdikleri yüzyıllık direnişin en önemli dönemlerinden birini detaylı olarak tasvir eden bir ağıttır. Çerkes ve Karaçay-Malkar halkları anavatanlarını beraber savundukları gibi savaş sonrasındaki dönemlerde de Anadolu'ya sürgün gibi aynı tarihsel süreçleri yaşamışlardır.

3.6.4. Açemez

Rusya büyük bir güç olarak ortaya çıkmadan önce Kırım Hanlığı Karadeniz ve Kafkasya'da büyük bir askeri ve siyasi güce sahipti. Kırım ve Kafkasya ilişkilerinin karakteri her yüzyılda farklılıklar göstermekteydi. Çerkes edebiyatında Bahçesaray Seferi ve Karakaşkav Savaşı gibi birçok silahlı çatışmaya rastlamaktayız.

Türkiye'deki Çerkes anlatıları bir seferinde Çerkesler'den haraç almaya gelen Kırım Tatarları'nın halk tarafından öldürülmeye başladığını göstermektedir. Çerkes edebiyatında olduğu gibi, Karaçay-Malkar edebiyatında da Kırım-Kafkasya ilişkilerinin geçmişi ile ilgili çeşitli verilere ulaşabilmekteyiz. Karaçay-Malkar edebiyatındaki Kırım-Kafkasya ilişkileri ile ilgili tarihi ve etnografik bilgilere ulaşabildiğimiz metinlerin başında Açemez gelmektedir. Bu destanın birçok farklı varyantı olmasına rağmen hemen hemen hepsindeki olay örgüsü çok benzerdir. Kafkasya'dan haraç almaya gelen Kırımlılar bir köyde su almaya giden bir kadın

görürler. Kadını çok beğenirler ve Kırım Hanı'na hediye götürmek için kadını isterler. Destan, kadının kocası Açemez'in Kırımlıları öldürmesiyle devam eder.

Açemez destanında bizim en fazla dikkatimizi çeken hususlardan biri, dağlı halkların Çerkesler'e olan bakış açılarıdır.

İki Kabardey olur bir Kırım
 Kabardey olmaz Kırım'a bir vurum
 Bizim köylerimize böyle günler gelmezdi
 Yiğit Temirkan'ın iki oğlu
 Açemez ile Aznavur yaşasaydılar
 Ey gençler biz nasıl yaşarız
 Kanlı Kırım Kabardey'e düşman olursa (Tavkul, 2010:472).

İki Kabardey yani Büyük ve Küçük Kabardey'in ikisinin farklı idari yapılar olmalarına rağmen, ikisinin birlikte Kırım baskısına maruz kaldıkları, Kırım'ın oldukça güçlü bir devlet olduğu, Karaçay-Malkar halkının da bu çatışmalarda Çerkeslerin doğal müttefikleri de oldukları Açemez destanında oldukça açık görülmektedir. Kırım'ın Kabardey'e düşman olması destandaki halkın temel korkularındandır. Çünkü Kabardeyler ile beraber yaşayan Karaçay-Malkar halkı da olası bir savaşta Kabardey halkı gibi Kırım'ın istilasına maruz kalacaktır.

Çerkes edebiyatında Kırım – Çerkes savaşlarından biri olan Karakaşkatav Savaşı'nı anlatan destanlarda dağlı haklardan 2000 atlının Kabardeylere yardıma gelmesi ile savaşın seyrinin değiştiği ve savaşın kazanıldığı anlatılmaktadır. Bu dağlı halk kuşkusuz ki Malkarlar ve Digorlardır. Aynı destandaki başka bir ifade de Kırımlıların Kabardey ovasını işgal etmeleri üzerine, sivil halkın dağlara gönderildiğidir. Kırım işgalinde olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde de Çerkesler işgal durumunda dağlara çıkmaktaydılar. Hatokşoko Canbolat'ın Rus işgali sırasında Karaçay'a gitmesi de bunun tekil bir olay değil, toplumsal ve coğrafi temelleri olan eski bir strateji olduğunu göstermektedir.

Karaçay-Malkar edebiyatında çeşitli Kafkasya halkları ile ilgili özellikle de Çerkesler ile ilgili birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Karaçay-Malkar edebiyatındaki Çerkes imajı tekil ve sabit değildir. Bazı prensler hiç sevilmezken

bazıları çok sevilmiştir. Bunu Sarı Aslanbek ve Canbolat destanları karşılaştırmasında görebilmekteyiz. Karaçay-Malkar edebiyatında Çerkes imajı prensler ve soylular ile de sınırlı değildir. Ullu Hoj destanında olduğu gibi, hayvancılık ve tarım ile uğraşan fakir bir halkın kadınları ve çocukları ile beraber işgale karşı gösterdikleri direniş de Karaçay halkı tarafından destanlaştırılmıştır.

Ullu Hoj Destanı kuşkusuz Karaçay-Malkar Edebiyatı'nın en büyük ağıtlarındandır. Bu ağıdın yanısıra, Çerkes sözlü edebiyatında önemli bir yeri olan "İstanbulako" yani İstanbul'a gidiş, Osmanlı'ya sürgün ağıtları ile Karaçay-Malkar Edebiyatında da karşılaşmaktayız.

Kafkasya'da kalan Karaçay halkı bu muhacirlere, gemilerle İstanbul'a gittikleri için 'Stampulçula' (İstanbul yolcuları) adını verirler. Halkın yüreğinde derin acılar bırakan bu göç hareketi halk arasında çeşitli ağıtların ve destanların doğmasına yol açar. Bunlardan birinde Karaçaylılar ata yurtlarını terk etmek zorunda kalan kardeşlerinin ardından şu ağıtı yakarlar:

Stampulçula Stampulga ketdile

Mında kalganlaga ne kıyınlıkla cetdile

Ol künlede bizge bolur bolgandı

Ak betleden kızıl nürle ongandı

İstanbul yolcuları İstanbul'a gittiler

Burada kalanlara ne felâketler geldiler

O günlerde bize olacaklar oldu

Beyaz yüzlerden kızıl nurlar soldu. (Tavkul, 2018, 127)

3.7. Çerkesçe Metinler

Karaçay-Malkar edebiyatında Çerkesler önemli bir yer tuttuğu gibi Çerkes edebiyatında da Karaçay-Malkarlar ile ilgili eserler bulunmaktadır. Çerkesler de Karaçay-Malkarlıları ve hayatlarını çok iyi bilmekteydiler. Malka Vadisi'ndeki Karmahable (Kamennomost) köyü gibi bazı köyler her zaman iki dilli oldukları için Karaçay-Balkar ve Çerkes edebiyatının çevirmen köyleri olarak da adlandırılabilirler. Ali'nin Ağıtı ve Abdülkerim'in Ağıtı gibi Karaçayca bazı eserlerin Çerkesçe versiyonları bu köyden derlenmiştir. Malka Vadisi'nden Karaçay'a giden yollar Çerkesler ve Karaçayları birbirlerine bağlamaktaydı. Kabardey Hajret'i döneminde Hurzuk'ta yaşayan Jereşteler gibi zengin Çerkes aileler daha sonraları Malka ve Kiçmalka vadilerinde Çerkes ve Karaçayların beraber yaşadığı köyler kurmuşlardır. Bu da Malka Nehri kıyısında da Çerek Vadisi'nde olduğu gibi iki dilli ve iki halklı bir bölgenin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3.7.1. Abdülkerim Ağıtı

Abdülkerim Ağıtı Karaçay'da, Abdülkerim'in öldürülmesi üzerine eşi tarafından söylenmiştir. Ağıtın kahramanı Abdülkerim yeni evli Karaçaylı bir gençtir. Cesaretini eşine göstermek için Karaçay'dan Baksan'a gelen Abdülkerim, çoban çocukları kovalar ve hayvanlarını alıp sürer. Ağıtta Abdülkerim, Baksan başına gidip, mal sürmesen de malın vardı der. Ağlayarak aşağı kaçan çocuklar yolda Baksanlı bir dağlı Bek Ramazan adlı bir avcıya rastlarlar. Çocuklardan aldığı haber üzerine Abdülkerim'in arkasına takılan Bek Ramazan, onu yakalar. Ancak sürüyü geri vermek istemeyen Abdülkerim, Ramazan'a ateş eder, onu uzaklaştırır. Kiçmalka kıyısında mola veren Abdülkerim, Ramazan'dan kurtulduğunu düşünür ve yemek yemeye oturur, Ramazan da ateş eder ve Abdülkerim'i öldürür. Hayvan sürüsünü de önüne katıp Baksan vadisine döner. Abdülkerim'in dönmemesi üzerine yola çıkan Karaçaylar Kiçmalka vadisinde Abdülkerim'in cesedini bulurlar. Ağıtta Arkadaşsız kaldın, cesedin de Kiçmalka vadisinde kayboldu der ağıtı yakan eşi. Karmahable'deki Çerkeslerin hepsi Karaçay dilini bilmekteydiler. Abdülkerim'in Ağıtı'nı Çerkesçe'ye çeviren belli değildir. Ali'nin Ağıtı gibi Abdülkerim'in Ağıtı da Ekim Devrimi'nden önceki dönemlerde ortaya çıkmışlardır.

Karaçaylı Abdulkerim'in Baksanlı Bek Ramazan tarafından öldürülmesi üzerine söylenen ağıtın Malka Vadisi'ndeki Çerkeslerce Çerkesçe söylenmesi de kültürel ve folklorik etkileşimin başka bir örneğini oluşturmaktadır. Bu etkileşimi anlamak için 19 yüzyılda Malka Vadisi'nde kurulan Jereştey köyleri ve onların Karaçaylar ile beraber yaşıyor olmaları Malka Vadisi'ni iki halk arasında sadece coğrafi bir köprü değil aynı zamanda kültürel bir köprü haline getirmektedir.

3.7.2. Goşeğâğ ve Kaşobiy şarkısı

Çerkes edebiyatındaki Goşeğâğ ve Kaşobiy şarkısı çok etkileyici bir girişler başlar;

Ben Goşeğâğ, benim şarkım başlayınca
Sizler de eşlik ediniz,
Ben Goşeğâğ, benim şarkım söylenirken
Eşlik etmeyen homuhtur

Goşeğâğ ve Kaşobiy şarkısının çeşitli varyantları vardır. Ancak Pseugedahe köyünde söylenen şekli tarihi gerçeklerle daha fazla örtüşmektedir. Kaşobiy Karaçayların en soylu ailelerinden Kırımşavkal sülalesindedir. Kabardey Boteş sülalesine atalık verilmiş, Boteşler'de büyümüştür. Boteşler Hatokşoko Aslanbek ile beraber Kuban ötesine göç etmişler ve Labe yakınlarında köy kurmuşlardır. Zaten Hatokşoko Aslanbek'in atalığı da Kırımşavhal sülalesidir. Kaşobiy ve Aslanbek'in atalık yoluyla kardeşidir.

Kaşobiy Kuban ötesine, Labe'ye yerleşen atalığın durumunu merak ettiği için yola çıkar. Kaşobiy Urup Nehri kıyısındaki Biberdler'in köyünden geçerken Goşeğâğ'ı görür. Atalık abisine Biberd köyünde gördüğü kızdaki bahseder. Kaşobiy Goşeğâğ'ı kaçırmış ve evlenirler. Bir süre sonra kendilerine misafir gelen baldızı tarafından zehirlenen ve bir cilt hastalığına yakalanan Kaşobiy, tedavi için Kumuk'a gider. Kumuklu bir kadın kendisi ile evlenmeye söz verirse onu iyileştireceğini söyler. Kaşobiy de Kumuk'ta yaşamak zorunda kalır. Geri de kalan eşi Goşeğâğ tarafından söylenen bir ağıttır bu şarkı.

Ceviz ağacından yapılan tahta ayakkabıları giydim,
Geldim bu eski dünyaya baktım,

Baktım da göremedim Kaşobiy'i

Kaşobiy ve Goşegağ şarkısı hem Çerkes ve Karaçay-Malkarlar arasında ilişkilerle ilgili çeşitli bilgiler verirler hem de Kafkasya'nın farklı yerleri ilgili etnografik bilgiler sağlar. Karaçay ve Çerkes soyluları arasındaki atalık ilişkileri, Kuban ötesine yapılan göçler, Dağıstan ve Kumuk'taki tıp bilgisine kadar çok çeşitli bilgilere ulaşırız. Önemli bir yanı da bir Karaçaylı olan Kaşobiy'e yakılan ağıtın en batıdan en doğuya tüm Çerkeslerce biliniyor olması ve ağıtın Karaçayca da söylenmesidir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

4.1. Sonuç ve Yargı

Kafkasya'nın coğrafi şartları ve yerleşim özellikleri, Çerkes ve Karaçay-Malkarlıların dil ve edebiyat etkileşimlerinin incelerken araştırdığımız faktörlerin ilki olmuştur. Kafkas sıradağlarından güney kuzey doğrultusunda akan nehir akan nehirler ve bu nehirlerin oluşturduğu vadiler Çerkes ve Karaçay-Malkar halklarının beraber yaşadıkları bölgelerdir. Çerek, Çegem, Baksan ve Kuban nehirlerinin ve bu nehirlerle katılan derelerin kıyılarında yaşayan Karaçay-Malkarlılar, diğer vadilerde yaşayan soydaşlarındansa kendileri ile aynı nehirler kıyısında yaşayan Çerkesler ile her zaman çok yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Kafkas sıradağlarında güney – kuzey yönlü ulaşımın doğu – batı yönlü ulaşımından daha kolay olması bu duruma neden olmuştur.

Aynı coğrafyada yaşayan iki halkı kültürel olarak daha da yakın yapan diğer bir etken de ortak tarihtir. 15. yüzyıldan itibaren birçok gezgin, misyoner, elçi ve daha birçok yabancı Karaçay-Malkarlıları Kara Çerkesler ve Dağlı Kabardeyler gibi isimler ile kaydetmişlerdir. Bunun yanı sıra, Kırım Hanlığı ve Rusya gibi dış güçlerin Kafkasya'daki varlıklarına Çerkesler ile müttefik olarak direnmişlerdir. Uzun yüzyıllar boyu süren ortak yaşam, her türlü sosyal ve siyasi süreci ortak yaşayış Çerkes ve Karaçay-Malkarlıların ortak bir kimlik sahibi olmalarına zemin oluşturmuştur.

Araştırmada değinilen diğer bir husus da Kafkasya'nın yüksek yaylarında yaşayan Karaçay-Malkarlıların güneydeki Gürcüler, Svanlar ve Abhazlar ile olan ilişkilerinin önemidir. Karaçay-Malkarlılar, Kafkasya'nın Kafkasya ötesi ile olan kültürel ve ticari ilişkilerinde bir köprü durumundaydılar. Svanlar ve Raça Gürcüleri ile Çerkesler arasındaki ilişkilerde de önemli bir role sahip Karaçay-Malkarlılar, yerleşim yerlerinin sağladığı avantajlar ile yüzyıllar boyunca Kafkas sıradağlarının her iki tarafı için de stratejik önemi olan geçitleri kullanarak kuzeyde ve güneyde birçok yere ulaşmışlardır.

Çerkes halkı nüfusunun çok büyük bir bölümünü 19. yüzyılda sürgün ve soykırımda kaybetmiştir. 19. yüzyıl başında kaydedilen köylerden ancak çok azı yüzyılın sonunu görebilmiştir. Bugün sadece Türkiye'deki 600'den fazla Çerkes köyü bulunmaktadır. Çerkeslerin siyasi karar verici olarak Kafkasya'daki güçlerini kaybetmeleri, Kafkasya'nın en büyük nüfusa sahip halkının uğradığı trajedi, sadece Çerkesler için değil tüm Kafkasya hakları için büyük bir yıkım olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında memleketlerinden çıkartılarak Orta Asya'ya sürgün edilen halklarından olan Karaçay-Malkarlar 14 yıl süren sürgünden sonra Kafkasya'ya dönebilmişlerdir. 1957'den sonra eski köylerinden sadece çok azını yeniden kurmalarına izin verilen Karaçay-Malkarlıların önemli bir bölümü düzlüklerdeki yerleşimlerde iskan edilmişlerdir. Bu durum da kendilerine kendi dillerinde Dağlı (Tavlu) adını veren Karaçay-Malkar halkının dağlı kimliğini değiştirirken, daha sonraları yaşanabilecek arazi ihtilaflarına zemin hazırlamıştır. Bu durum Çerkes ve Karaçay-Malkar hakları arasındaki ilişkilerin de zarar görmesine sebep olmuştur. Ancak ne Çerkesler ne de Karaçay-Malkarların bir buçuk yüzyıldır siyasi karar verici olmadıkları, Rusya merkezi hükümetinin politikalarının belirleyicisi değil bu politikalara maruz kalan halklar oldukları da dikkate alınmalıdır.

18. yüzyılda başlayan işgalin Çerkeslerin kuzeydeki ovalara ve otlaklara çıkışını engellemiş olması, büyük Çerkes nüfusunun Rus karakollarından oluşan hat ile Kafkas sıradağları arasında sıkışmasına sebep olmuştur. Kuzey – güney yönlü ulaşım neredeyse tamamen kısıtlanmıştır. Ve 19. Yüzyılda Rus Askeri Yolu, Kuma nehri ve Urup nehir boylarınca kurulan Rus karakolları ve Kazak köyleri de doğu – batı yönünde ulaşımı neredeyse tamamen olanaksız hale getirmiştir. Çok dar alanlarda sıkışan, yazlık ve kışlık otlaklara ulaşımı kesilen, Kazak iskanları ile nüfusu ablukaya alınan Çerkes halkı Osmanlı topraklarına sürgün edilmiştir.

Araştırmadaki en önemli hususlardan biri olarak görülen kimlik ve kimlik değişimini dil ve edebiyat kaynaklarını kullanarak inceledik. Atasözleri, deyimler ve sözcük hazinlerinin karşılaştırmasının yanı sıra Karaçay-Malkarca ve Çerkesçe birçok sözlü edebiyat eseri de incelenerek araştırma için gerekli veriler toplanmıştır. Bunu yanı sıra 2019 yılında bir ay süren Kafkasya gezisinde, Çerkes ve Karaçay-

Malkarların beraber yaşadıkları nehir boylarının tamamını görerek, coğrafya hakkında da birçok bilgiye ulaştık.

Atasözü, deyim ve sözcük hazinelerinin karşılaştırmasında tespit edilen önemli husus iki halkın da dünyaya bakışlarının, sosyal yapılarının ve hayatlarının birçok ortak noktası olduğudur. Farklı dil ailelerinden olmalarına karşın, Çerkes ve Karaçay-Malkar dilleri arasında birçok etkileşim tespit edilmiştir.

Karaçay-Malkar sözlü edebiyat eserlerindeki Çerkes imajının geçmişi ve değişimi de araştırmanın diğer önemli bir parçasıdır. Bunun yanı sıra, Çerkes sözlü edebiyatında da Karaçay-Malkarlar ile ilgili bazı eserler incelenerek iki halk arasındaki ilişkilerin geçmişi ile ilgili veriler aranmıştır.

Temel geçim kaynakları hayvancılık olan iki halk, mevsim şartlarından dolayı farklı bölgelerde yaylaklara gereksinim duymaları, mevsimsel göç hareketleri, soylular ve köylüler arasındaki akrabalık ilişkiler, pazar arayışlar gibi birçok farklı nedenden dolayı birbirlerini çok iyi tanımaktaydılar. Yüzyıllar süren ortak yaşamın izlerini incelediğimiz dil ve edebiyat ürünlerinde gördük.

4.2. Öneriler

Çerkes ve Karaçay-Malkar dil ve edebiyatları arasındaki etkileşimler adını verdiğimiz çalışmada sırasında çok çeşitli konularda düşüncelerimiz dile getirdik. Çalışmada ulaşılan en önemli veri Çerkes ve Karaçay-Malkar halklarının bugünkü ilişkileri ve geçmişteki ilişkileri arasındaki farklardır.

Çalışmada değinilen kimlik değişimi ve sosyal değişim konuları çok daha detaylı incelenmelidir. Hem Kafkasya'da hem de Anadolu'da yaşanan sosyal değişimler ve bunların toplumsal kimliğe yansımaları araştırılması gereken alanlardır.

Biz çalışmada Çerkes ve Karaçay dil ve edebiyat ilişkilerini iki dilli bir temelde inceledik. Ancak iki toplumun çok yakın ilişkiler içinde oldukları Digor, Svan ve Abhazlar ile olan ilişkilerinin de incelendiği çok yönlü çalışmalar yapılırsa, bu çalışma da çok daha anlaşılır olacaktır.

ÇERKESCE GENİŞ ÖZET

Адыгэхэмрэ Къэрэшей-Балкър Къушхьэхэмрэ Бзэмрэ ЛитэратурымкIэ ЗэфыряI Зэпхыныгъэхэр

Мы тхыгъэм апэдэдэу тызытегушылагъэр Кавказым и чыналъэ ехылаагъ. Адыгэхэмрэ къушхьэтес Къэрэшей-Балкърэхэмрэ зыдэлусрэ псыхьохэм тытегушылагъ. ЛъэпкъитIур нахь зэпэблагъэ ыкIи зэнэлуасэ зыфэхьугъэр къызхэкIыгъэр гьогур ары. Къушхьэ гьогухэм утетэу уклоныр, зы тIуакIэм уикIыни адрэ тIуакIэм удэхьаныр къин. Ащ пай, тIуакIэмэ ыкIи къоладжэмэ адэс къушхьэрысхэр сыдыгъокIи ежъ я лъэпкъэгъухэмэ нахьы Адыгэхэр анэIосагъэх. Къушхьэм укъехи губгъом уихьан зыхьукIэ псыхьо унэм уIутэу IэшIэхэу уклон плъэкIыщтыгъэ.

Хамэ хэгъогу къикIи Кавказым къэкIуагъэ шIэныгъэлэжьи, дин Iофым, сатыушIэм ыкIи нэмыкI гухэлъкIэ къэкIуагъэхэр Къэрэшей-Балкърэхэмэ е Чэркэс шIуцIэкIэ е бгырыс ЧэркэскIэ яджэщтыгъэх. Къырым хьаными, Урыс пачыхьами Адыгэмэ зао къарышIылIэ зыхьукIэ Къэрэшей-Балкър сыдыгъокIи Адыгэмэ къаготыгъэх.

Ащ къыхэкIыкIэ илъэс шъэ пчагъэ зэгъунэгъоу зэдэпсэугъэ лъэпкъитIум я Iорылуатэхэр зэдгъапшэзэхэ тытелэжъагъ. ХэдгъэунэфыкIыгъэхэр ыкIи къыхэдгъэщыгъэхэр къэттыгъэх.

Адыгэ гушылэжэу, гушылэу Къэрэшей-Балкърэрыбзэм хэтэу къэтгъотыгъэхэм щыщ пчыгъо.

Лъэпкъ зымиIэр зэбгъэкIэсымэ шым утыридзыжьи.

Махьулъэрэ щыдрэ зэфэдэ.

УиIоф зыхэмылтым уибэлагъэ хэмыс

Цу ныщ нахьы нэшIо-гушIу.

Баджэм ышго ипый.

Юф мыублэ блэ хэс.

Блэр заорэр кIапсэм щэщынэ.

Узидэмыхьаггэ кьоладжэм лы диз.

Насыпынчъэм махъушэм тесми хьэр ецакьэ.

Чэм льякьо шкIэ ыукIырэп.

Чэтым Iусыр ипчIыхьапI.

Цурэ чэмрэ зэфэтэды.

Шыурэ лъэсрэ азыфагу.

ЗэгъунэгъуитIу ячэмщыкIэ зэп.

Гурэ гурэ льягьо зэфыряI.

Гур мышльэмэ, нэр плъэрэп.

Джэгу пэтызэ нэр кьырафы.

Шъхьар псэумэ, паIо шыкIэрэп.

ИтIур зэрэмытхьакIэу зэрэшIэрэп

Iэхъомбитфыр зэфэдэп.

Бзаджэм пкIэ ыубытымэ, пыупкIи чIэдз

Плъыжышэр мэпкIы.

Делэм кьолэн икIас.

Узыр кьэкIогъошIу шъхьае кIожьыгъошIоп.

Хьейр зыIыпщIэмэ, мэ кьыпех.

УмылЭми жьы ухьунуц.

Дэггэзыегьу зыдэщымыЭм еггэзыхыгъо щыI.

ГушIуагъори гуIэгъури зэпышIагъэ.

Зику исым иорэд кырегъаIо.

ХэпIыхьэрэр Iахьынчъ.

Ощхыр зытекIыхэкIэ кIакIор зытемыхьожь.

МыжъокIэ кыуаорэм кыуакIэ еожь.

ГъучI кьалэ зиIэр гъучI мастэ щэкIэ

Жьэу кьэтэджыгъэмрэ кIалэу кьэзыщагъэмрэ кIэгъожьыгъэп.

Жьы зимыIам, кIэ иIэп.

Шу лъагъун

Сыуз ихь.

Шьхьэ гъэ узын

Ышхьэ иунашъо шыжъын.

Ышхьэ фит шыжъын.

Ышхьэ уджэгъужъын

Ышхьэ тетIысхьан

Ыгу кыхьажъын.

Ышхьэ еIыгъыжъы.

Ыпсэ фэдэу шу лъэгъун.

Ыпшгъэ дельхьан

Хьуцтыр хьугъэ.

Непи нычэпи.

Ыпэ кьифыжъын.

Тум хьун

Шьуи благъакIэхэр мафэ кьышьуфэхьу.

Жьышьхьэ мафэ охьу.

Ышашьхьэ ецкъажъын.

Тхьэр еуагъ.

БзэгупэкIэ. Хабзэр бзэгупэкIэ кьырахъакIырэп,

Лыри цацэри ымыстэу,

Мэлыхьокъуае, мэтэкъуежый, Ачэфы, Ашэфы, Пхьы, Чэтгын, чIырыкIу, Зэнтхь, КьымцIэ/КьыфцIэ, маркIо, Нартыф, Бэджы, Гьуанэдэс, Пчау, пцIау, Фарэ, пчыпэгъу, кIэрахьу, Джьдэ, Обзэгъу, КIыпхьа, Чьыпхьэ, Кублашьхьэ, Кургъ, Купхэ, КучIэ, Кульэмыдж, ПхьэIэбжан, Льэрычъ, Ужыгъы, Шыку, Цощ, Пчэгъу, Чэтэщ, Коны, Кощ, Чэты, Пхьарыгъачъэ, Сэхьырачъ, Хьэку, Бостей, КIэпхын, Iудан, Хьэр, ХэдыкI, Бэджын, Лыбжьэ, Кьуажьапхьэ, Шхэгъо, Хьантхьупс, Тхьурымбей, Зэкьокъашьу, Къашьуэудж, Къашьо, Къашьо тейнэ, Ислъэмей, Дэжьюун, Шаогъу, Армэу, Iулэ, Нэф цIыкIу, Шьхьанчэ, Хьэлэч, Фэмыф, Гузажьо, ТэкIу, ХьадэIус, Хьаолый, Хьафы, Пчахьо, Хэгърый, Шыблэ, Шьошыгъу, Уцышьо, КIыун, Мэфэку, Блыпэ

Кьэрэщей-Балкьэрыбзэм хэт гушыIэжхэр зытыуплъэкIум кьэнэужь, оредхэми, гьыбзэхэми тахэпльагъ. КIэкIэу кьэпIон хьумэ, уахьтэ блэкIыгъэм ельытыгъэу мы Iофым узэпльыкIэ, Кьэрэщей-Балкьэрхэр Адыгэмэ фыряIэу щыт епльыкIэр зэрэзэхьокIыгъэр олъэгъу.

KAYNAKÇA

- Akyol, H. (2008). *Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Tavkul, U. (1993). *Kafkasya Dağlılarında Hayat Ve Kültür*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş
- Abayev, V.İ. (1949). *Osetinsky Yazık İ Folklor*. M.L
- Agrba, B. (2004). *Çerkesya Ada Uygarlığı*. Ankara: Kafdav Yayıncılık
- Akbaev, Ş. (1963). *Fonetika dialektov karachaevo-balkarskogo jazyka*. Cherkessk
- Akyol, H. (2008). *Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Aliyev S. (1963) *Karaçay Nart Sözle*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı Karaçay-Çerkes Bölümü.
- Aliyeva, A. (1994). *Narti, Geroişeskiy epos Balkartsev i Karaçayevtsev / haz. R. A-K. Ortabayeva, T. M.*
- Aytaç, G. (2016). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Beriketova, G. (1960). *O Proishozhdenii Balkarcev İ Karachaevev*. Nalchik: KB Knizhnoje Izdatelstvo
- Blaramberg, Y. (2017). *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik Ve Askeri Tasviri*. Ankara: Kafdav Yayıncılık
- Byhan, Arthur (1936). *La Civilisation Caucasinne*. Paris: Payot
- Berje, A. (2010). *Kafkasya Dağlı Halklarının Göçü ve Kısa Tarihi*. İstanbul: Çiviyazıları
- Cabağı, W. (1967). *Kafkas-Rus Mücadelesi*. İstanbul: Baha Matbaası
- Canbek, A. (1978). *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*. İstanbul: Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği Yayınları
- Cuma, A. (2018). *Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'nin (Komparatistik) Ulusal ve Dünya Edebiyatları Ekseninde Kuramsal Açılımı*.
- Curtbaylanı, Hıysa. (1993). *Eski Cırila. Karaçay-Malkarnı Cır Haznasından*. Nalchik: Elbrus
- Çelikkıran, Y. (1994). *Çerkes Atasözleri Ve Deyimleri*. Ankara: Tüm Zamanlar Yayıncılık

- Esadze, S. (1999). *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları
- Grigorianz, A. (1999). *Kafkasya Halkları, Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*. İstanbul: Sabah Kitapları
- Gutov, A. (2016). *Adygje psaljezh'hjemrje psalje shjeryujehjemrje*. Nalchik
- Hatko, S. (2015). *Çerkeslerin Tarihi*. İstanbul: Apra Yayıncılık
- İzzet, Y. (2002). *Kafkas Tarihi*. Ankara: Adige Yayınları
- Klaproth, J. (1823). *Voyage Au Caucase Et En Georgie*. Paris
- Kokov, C. (2017). *Balkarsky Toponimicheskiy Slovar*. Nalchik: Izdatelstvo Kotljarovich
- Lavrov, L. (1978). *İstoriko-Etnograficheskiye Ocherki Kavkaza*. Leningrad: Leningradskoe Otdelenia
- Malkonduev H. (1990). *Drevnaya Pesennaya Kultura Balkartsev i Karaçayevtsev*. Nalçik: Elbrus.
- Mokayev, A. (1976). *Malkarnı Caşav Tarıhından*. Nalchik: Şuhoyluk
- Musukaev, A. (1978). *Balkarsky Tukum*. Nalchik: Elbrus
- Ortabaylanı, R. (1987). *Karaçay-Malkar Folklor*. Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı
- Ortabaeva, K. (1990) *Posloviçy i pogovorki narodov Karachaevo-Cherkesii*. Çerkessk.
- Özbay, Ö. (1999). *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları
- Şamanlanı, İ. (1987). *Koban Başında*. Çerkessk
- Şamanov, İ. (1971). *Zemledelie i Zemledelçeskiy Bıt Karaçayevtsev*. Çerkessk.
- Şamanov İ. (1989) *Kalendar i Kalendarnaya Obryadnost Karaçayevtsev i Balkartsev*. Kalendar I Kalendarnaya Obryadnost Narodov Karaçayevovo-Çerkesii.-Çerkessk : 5-48.
- Tekin, T. (2014). *Türk Dilleri -Giriş-*: Ankara 2014, 226 s. BilgeSu Yayıncılık.
- Tardy, Lajos (1978). *The Caucasian Peoples And Their Neighbours İn 1404*. Acta Orientalia, XXXII (1): 83-111
- Tavkul, U. (1993). *Kafkasya Dağlılarında Hayat Ve Kültür*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş

- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tavkul, U. (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken
- Tavkul, U. (2003) *Karaçay-Malkarların Etnik ve Sosyal Yapısı*, Der. Ufuk Tavkul-Yaşar Kalafat, Karaçay-Balkarlar Tarih, Toplum ve Kültür, Karam, Çorum, 46-75
- Tavkul, U. (2010). *Karaçay-Malkar Halk Şairleri Antolojisi*. Ankara: Bengü Yayıncılık
- Tavkul, U. (2011). *Nartlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tavkul, U. (2016). *Nartların Sözü*. Ankara: Bengü Yayıncılık
- Tekeyev, K. M. (1987) *Novie Seleniya Karaçaya i Balkarya - Cherkesk*
- Unatlov, V. (2005). *Adygizmi V Karachevo-Balkarskom Jazyke*. Nalchik
- Tavkul, U. (2018). *Karaçay-Malkar Halk Şarkıları*. Ankara: Bengü Yayıncılık
- Tavmurzalani, H. (1998) *Karaçay-Malkar Halk Oyunla*. Nalçik: Elbrus.
- Tolgurlani, Z. (2000). *Malkar Literatura*. Nalchik: Elbrus
- Vogt, H. (1963). *Dictionnaire de la Langue Oubykh*. Oslo
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum. (Cilt I) (L. Boyacı, Çev.)*. İstanbul: Yarınlari Yayınları
- Yılmaz, N. (2000) *Burungu Karaçay-Malkar Halk Cırla*. Eskişehir
- Абаев, В. (1949). *Осетинск ий Язык И Фолклор*. М.Л
- Барзбиев М. (2000). *Этнокультурные связи балкарцев и карачаевцев с народами Кавказа в XVIII - начале XX века*. Нальчик
- Берикетова, Г. (1960). *О Происхождении Балкарцев И Карачаевцев*. Нальчик: КБ Книжное Издательство
- Гутов, А. (2016). *Адыгэ псалъэжъхэмрэ псалъэ шэрыуэхэмрэ*.
- Журтбайланы, Х. (1993). *Эски Жырла. Карачай-Малкарны Жыр Хазнасындан*. Нальчик: Эльбрус
- Коков, С. (2017). *Балкарский Топонимический Словарь*. Нальчик: Издательство Котлярових
- Лавров, Л. (1978). *Историко-Этнографические Очерки Кавказа*. Ленинград: Ленинградское Отделения

Мокаев, А. (1976). *Малкарны Жашав Тарихиндан*. Налчик:

Мусукаев, А. (1978). *Балкарский Тукум*. Налчик: Эльбрус

Ортабайланы, Р. (1987). *Карачай-Малкар Фолклор*. Черкесск: Ставропол Китаб Басманы

Ортабаева, К. (1990) *Пословицы и поговорки народов Карачаево-Черкесии*

Шаманланы, И. (1987). *Кобан Башында*. Черкесск

Толгурланы, З. (2000). *Малкар Литература*. Налчик: Эльбрус

Унатлоков, В. (2005). *Адыгизми В Карачево-Балкарском Языке*. Налчик

